

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องสำหรับงานวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาประเด็นที่ประกอบด้วย

1. บริบทพื้นที่วิจัยแหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครุสิงห์ ฤทธิเดช ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
2. แหล่งเรียนรู้ชุมชน
3. การจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
4. สัมมาอาชีพ
5. การมีส่วนร่วม
6. การพึ่งตนเอง
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 7.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 7.2 งานวิจัยต่างประเทศ
8. กรอบแนวคิดการวิจัย

ผลการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้อง ปรากฏรายละเอียดแต่ละหัวข้อ นำเสนอตามลำดับ

คือ

บริบทพื้นที่วิจัยแหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครุสิงห์ ฤทธิเดช บ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

การศึกษบริบทพื้นที่วิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาข้อมูลภาคสนามเป็นหลัก ซึ่งประเด็นที่ศึกษา คือ

1. บริบทชุมชนบ้านกุดแคน
 2. แหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครุสิงห์ ฤทธิเดช
- แต่ละประเด็นปรากฏรายละเอียด ดังนี้

1) บริบทชุมชนบ้านกุดแคน

บริบทของบ้านกุดแคน ประวัติการก่อตั้งหมู่บ้านมีอายุประมาณ สองร้อยกว่าปีผ่านมา ผู้อพยพมาตั้งหมู่บ้าน มาจากอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ปัจจุบันมีประชากรทั้งหมด

จำนวน หกร้อยเจ็ดสิบหกคน แบ่งเขตการปกครองหมู่บ้านเป็นสองเขต คือ บ้านกุดแคนหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 6 ชาวบ้านกุดแคนประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก คือ ปลูกข้าว อ้อย มันสำปะหลังและเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้บางคนอพยพเป็นแรงงานรับจ้างในจังหวัดมหาสารคาม และต่างจังหวัด มีประเพณีที่ร่วมกันเหมือนชาวอีสานทั่วไป แต่สถานที่สำคัญในหมู่บ้านไม่มีคอนปู้ตาเหมือนหมู่บ้านอื่น ๆ เพราะชาวบ้านกุดแคนนับถือพระพุทธรูปแทนการนับถือผีปู้ตามีทรัพยากรธรรมชาติคือ ลำห้วยคำพู่ เป็นลำน้ำธรรมชาติและป่าสาธารณะหนองโน ซึ่งชาวบ้านกุดแคนได้พึ่งพาหาอาหารจากป่าและลำห้วยคำพู่ได้ตลอดปี นอกจากนี้มีสื่อสาธารณูปโภคมีไฟฟ้า ประปา ตู้โทรศัพท์ โรงเรียน ศูนย์สุขภาพชุมชนและมีแหล่งเรียนรู้ชุมชนปู้ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช ให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ด้านการคมนาคมติดต่อสื่อสาร เป็นหมู่บ้านชานเมืองห่างจากตัวจังหวัดมหาสารคาม 17 กิโลเมตร (สากล ไบบัง. 2555 : สัมภาษณ์)

โครงสร้างทางสังคมของชุมชนบ้านกุดแคน

โครงสร้างทางสังคมของบริบทบ้านกุดแคน มีลักษณะสังคมเหมือนชาวอีสานทั่วไป คือ ด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจ ความเชื่อ และด้านสังคม ในด้านวัฒนธรรมประเภทประเพณีมีการทำบุญประเพณีสัปดาห์ 12 เดือน เช่น บุญจุน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญเผวด ฯลฯ ความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น อำนาจผีบรรพบุรุษ ผีนา อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาเช่น พระพุทธรูป และเรื่องโชคลาง หมอดู พยากรณ์ เศรษฐกิจของชาวบ้านกุดแคน มีรูปแบบการทำเพื่ออยู่เพื่อกินและเพื่อขายจากการประกอบอาชีพ ทำนาปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักและปลูกพืชอื่น ๆ ตามสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่แต่ละคน คนที่มีนาติดลำห้วยคำพู่ ประกอบอาชีพปลูกผัก หลังฤดูการเก็บเกี่ยวข้าว คนที่มีพื้นที่ดอนสูงจะเลี้ยงวัวควายหรือทำไร่มันสำปะหลัง ส่วนอาชีพนอกภาคการเกษตรกรรมเหมือนชาวอีสานทั่วไป เป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานศูนย์ประชากรและสมาคมชาวมหาสารคาม และทำอาชีพอื่นเสริมรายได้ เช่น ตัดผม พ่อค้า แม่ค้าขายสินค้าในระบบตลาดท้องถิ่น และมีสภาพหนี้สินครัวเรือนเกิดจากเป็นสมาชิกกองทุนเงินล้าน สวัสดิการธนาคารกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร นอกจากนี้มีกลุ่มการผลิต เช่น กลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำชลประทานตำบลโลกก่อ กลุ่มเกษตรกรทำนาหนองโน และกลุ่มสตรีแม่บ้าน

ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านกุดแคน จากที่เก็บข้อมูลแบบไม่เป็นทางการพูดคุยกับชาวบ้านกุดแคน ที่เป็นสมาชิกโครงการแหล่งเรียนรู้ชุมชน พบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบเครือข่ายยังเข้มแข็งเพราะนับถือผีบรรพบุรุษตระกูลเดียวกัน แต่ความสัมพันธ์การร่วมมือทางกลุ่มการผลิตไม่เข้มแข็งเหมือนกับร่วมมือทางประเพณี เพราะ กิจกรรมทาง

ศาสนาไม่ต้องบังคับ และชุมชนจะพัฒนาหมู่บ้านโดยใช้ประเพณีเป็นกลไกเชื่อมโยงการสร้างวัด ถนน ศูนย์สุขภาพชุมชน เป็นต้น (สากล โบบิ่ง. 2555 : สัมภาษณ์)

2) แหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช

การสร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชน พบว่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อ (1) สืบสานอุดมการณ์ของพ่อสิงห์ ฤทธิเดช ที่ต้องการสร้างโรงเรียนให้ชุมชนบ้านกุดแคนเข้ามาใช้บริการ การศึกษาหาความรู้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ซึ่งเจตนารมณ์ของพ่อมีความต้องการ “คืนความรู้ สู่ชุมชน” เนื่องจากลูก ๆ ของพ่อได้ประกอบอาชีพตามสาขาวิชาที่ได้เล่าเรียนควรใช้ความรู้พัฒนาบ้านเกิดของตนเอง อย่างไรก็ตามเจตนารมณ์ของพ่อไม่ได้สร้างโรงเรียนให้ดังที่ตั้งใจไว้ เพราะพ่อถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 11 เมษายน 2551 ด้วยเหตุผลนี้ทำให้ลูก ๆ ของพ่อได้สร้างแหล่งเรียนรู้ของชุมชนเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้พ่อได้มีความสุขและพ่อจะได้ไปสวรรค์ ตามความเชื่อทางพุทธศาสนา เมื่อลูกได้ทำบุญสร้างสิ่งที่พ่อต้องการคือแหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช เรียกชื่อ แหล่งเรียนรู้ชุมชนจากชื่อของ พ่อสิงห์ ฤทธิเดช และจุดมุ่งหมายข้อที่ (2) เกิดจากการใช้ประโยชน์ผลงานวิจัยของ โครงการติดตามสภาวะการณเด็กและเยาวชน (Child Watch) มีอาจารย์ ดร.อมรวิรัช นาคทรพรพ ผู้อำนวยการสถาบันรามจิตติเป็นหัวหน้าชุดโครงการได้ร่วมมือกับคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคามเป็นเครือข่ายรับผิดชอบโครงการติดตามสภาวะการณเด็กและเยาวชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้รับผิดชอบโครงการอาจารย์ ดร.สมบัติ ฤทธิเดชและผู้วิจัยเป็นคณะผู้ร่วมวิจัยในโครงการ ผลการวิจัยได้ให้ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อรัฐบาลเรื่องการพัฒนาเด็กและเยาวชนต้องพัฒนาด้วย 4 เสาหลักคือ (1) การศึกษาคุณภาพ (2)พื้นที่คุณภาพ (3)สื่อคุณภาพและ (4)ครอบครัวคุณภาพ ด้วยข้อค้นพบของผลงานวิจัยดังกล่าวมา ทำให้คณะทำงานในชุดโครงการ Child Watch ใช้ข้อค้นพบผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์พัฒนาเด็กและเยาวชนใช้เวลาว่างหลังเลิกเรียนให้เกิดประโยชน์ โดยจัดทำโครงการบ้านหลังเรียนสายใยรักครอบครัว ที่ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน อำเภอเมือง จังหวัดเลย โดยใช้แนวคิด 4 เสาหลักสร้างพื้นที่คุณภาพให้เกิดขึ้นด้วยกิจกรรม หลาย ๆ อย่างเช่น มุมสืบค้นข้อมูล มุมรอผู้ปกครอง อ่านหนังสือ ทำการบ้าน ฟังเพลง ผู้เฒ่าผู้แก่เล่านิทานให้หลาน ๆ ฟัง ผลของการดำเนินงานโครงการบ้านหลังเรียนที่ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน อำเภอเมือง จังหวัดเลย ประสบผลสำเร็จทำให้ตระกูลฤทธิเดชได้แนวคิดจากการทำโครงการบ้านหลังเรียนนำมาใช้ประโยชน์สร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช โดยใช้กระบวนการทำงานแบบมีเครือข่ายเข้าร่วม โครงการเป็นภาคีการทำงานร่วมกัน ด้วยความสมัครใจ เพื่อให้แหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช ได้ทำงานอย่างต่อเนื่องเกิดการขยายผลไปสู่ชุมชนอื่น ๆ (ประสพสุข ฤทธิเดช และคณะ. 2555 : 4)

วิธีการดำเนินงานแหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช

แหล่งเรียนรู้แห่งนี้ได้ดำเนินงานร่วมกับองค์กรเอกชน สถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ศาสนสถานวัด และองค์กรทางสังคมหลายหน่วยงานได้เข้ามาดำเนินงานร่วมกันเรียกว่าเจ้าภาพร่วมกับเจ้าภาพหลักตระกูล ฤทธิเดช ซึ่งมีความมุ่งมั่นให้แหล่งเรียนรู้ของชุมชนแห่งนี้เป็นต้นแบบของการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อสนองต่อความต้องการของคนในชุมชนตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เพื่อให้เด็กและเยาวชน ผู้ปกครอง ประชาชน กลุ่มสตรีแม่บ้านหรือผู้ที่สนใจได้ใช้บริการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 ถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2555 ตามฐานกิจกรรมการเรียนรู้ที่จัดขึ้นในวันเสาร์และวันอาทิตย์ เช่น มุมเขียน ผู้ (มุมเรียนรู้) คณิตศาสตร์ ภาษาอังกฤษ ภาษาไทย มุมกิจกรรมนันทนาการ การเล่นเกมของกิจกรรมตอนกลางคืน กิจกรรมการร้องสารภัญญะ ปริศนาคำทาย กลอนสอและฉญา การส่งเสริมสุขภาพภาวะโภชนาการของเด็กและเยาวชน เช่น การประกวดอาหารพื้นบ้าน การตรวจสุขภาพของเด็กและเยาวชน และผลการศึกษาโครงการบริการแก่สังคม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เรื่อง การสร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชนปู่ทวดครูสิงห์ ฤทธิเดช พบข้อเสนอแนะในการดำเนินโครงการให้บริการวิชาการแก่สังคม มีดังนี้

1) ควรจัดให้มีการศึกษาดูงานแหล่งเรียนรู้ชุมชนอื่น ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำมาปรับใช้ในโครงการให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

2) การใช้สื่อเข้าร่วมกิจกรรมการอบรมการเรียนรู้ ต้องเพิ่มเอกสารใบความรู้ให้มากขึ้น เพื่อเด็กจะได้นำไปฝึกใช้ด้วยตนเองที่บ้าน หรือวิธีแก้ไขปัญหาจัดหาสื่อคอมพิวเตอร์มาให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้ ร่วมกับการดูแลของครูพี่เลี้ยงทำกิจกรรมแบบโฮมรูมร่วมกันด้วยเนื้อหาที่บูรณาการทุกระดับช่วงวัย เช่นการสอนภาษาในรูปแบบต่าง ๆ จากสื่อคอมพิวเตอร์ เป็นต้น หรือใช้สื่อแผ่นพับรายวิชาจัดทำไว้ตามมุมเรียนรู้ต่าง ๆ ให้เยาวชนได้ใช้จำนวนมากอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

3) ข้อเสนอแนะในการดำเนินโครงการต่อไป ควรจัดให้มีกิจกรรมเชื่อมโยงระหว่างผู้ปกครองกับเด็กและเยาวชน เรื่องการเรียนรู้ทำอาชีพเสริมหลังฤดูทำนา เพื่อสร้างครัวเรือนให้มีรายได้ โดยให้การอบรมและฝึกปฏิบัติจริง ทำอาชีพที่มีวัสดุในชุมชน เช่น การเพาะเห็ด การเพาะพันธุ์ปลา เนื่องจากพื้นที่ชุมชนแห่งนี้มีสระน้ำ มีบริเวณเหมาะสมจะดำเนินโครงการส่งเสริมความรู้ สร้างทางเลือกอาชีพที่หลากหลาย ให้เกิดแก่ชุมชนในโอกาสต่อไป (สัมพันธ ฤทธิเดช และคณะ. 2552 : 29)

สรุปผลการศึกษาข้อมูลบริบทพื้นที่วิจัยแหล่งเรียนรู้ชุมชนปทุมครุสิงห์ ฤทธิเดช บ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม พบว่าบริบทบ้านกุดแคน มีสภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านที่มีอายุการก่อตั้งมาประมาณ 200 ปี มีประชากร 676 คน และมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก มีการปรับตัวเป็นแรงงานรับจ้างหลังฤดูทำนา แต่สภาพเศรษฐกิจมีหนี้สินจากการกู้เงินในระบบของรัฐและด้านประเพณี มีประเพณีเหมือนชาวอีสานทั่วไป เช่น ทำบุญเผวด บุญออกพรรษา บุญข้าวสาก เป็นต้น และบ้านกุดแคนมีสถานที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันคือแหล่งเรียนรู้ขององค์กรเอกชนตระกูลฤทธิเดชได้ให้บริการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย กับผู้ที่สนใจทุกช่วงวัยและความต่อเนื่องของโครงการคือ การทำงานแบบมีส่วนร่วมขององค์กรเอกชนตระกูลฤทธิเดช และภาคประชาชนชุมชน ให้การหนุนเสริมเข้ามาร่วมมือกันทำงานผ่านกลุ่มเด็กและเยาวชน ทำกิจกรรมใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ เพื่อเป็นการเชื่อมโยงกับกลุ่มผู้ปกครองได้เรียนรู้ร่วมกับเด็กและเยาวชนในด้านการส่งเสริมการประกอบอาชีพเพื่อให้ครัวเรือนมีรายได้ คณะทีมทำงานโครงการแหล่งเรียนรู้ชุมชน จึงได้เสนอโครงการ “แหล่งเรียนรู้ชุมชนจัดการศึกษาสัมมาอาชีพแบบมีส่วนร่วมโดยองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองของกลุ่มเกษตรกรบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม” โดยใช้แหล่งเรียนรู้ชุมชน เป็นศูนย์การเรียนรู้ตามความสนใจของสมาชิกโดยจัดตั้งเป็นกลุ่มเกษตรกร ในด้านการส่งเสริมการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม

แหล่งเรียนรู้ชุมชน

ความรู้เกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ชุมชน ได้ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. ความหมายของชุมชน

ประเวศ วะสี (อ้างใน อมรวิรัช นาคทรทรัพย์, 2551 : 11) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับ “ชุมชน” หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งอาจเป็นการรวมตัวกันตามพื้นที่หรือไม่ใช่พื้นที่ก็ได้ โดยสมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ในการกระทำต่าง ๆ ร่วมกัน โดยนัยนี้ขอบเขตความหมายของคำว่า ชุมชน จึงค่อนข้างกว้างขวาง อาจหมายถึงกลุ่มคนจำนวนน้อยในพื้นที่เฉพาะเจาะจง เช่นหมู่บ้านเล็ก ๆ ไปจนถึงพื้นที่ระดับจังหวัดหรือระดับภูมิภาค หรืออาจหมายถึงกลุ่มคนที่มีได้ผูกโยงกันด้วยพื้นที่ แต่สัมพันธ์ด้วยพันธกิจและจุดมุ่งหมายร่วมกันบางอย่าง เช่น กรณีสมาชิก สมาคม หรือชมรมต่าง ๆ เป็นต้น เช่นเดียวกับผลการศึกษาจากทฤษฎีสังคมวิทยาของ สัจญา สัจญาวิวัฒน์ (2526 : 6) กล่าวว่า

ชุมชนหมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ สามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนตนเองได้ ส่วน ชัยนัต วรรณะภูติ. 2536 : 44) ให้ความหมายชุมชนว่า หมายถึงการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้น ในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ

สรุปโดยภาพรวม การมองชุมชนมีลักษณะที่ร่วมกัน 2 ลักษณะ คือ (1) ชุมชนมีลักษณะกายภาพ เป็นหมู่บ้านที่มีทรัพยากรธรรมชาติ ให้คนในหมู่บ้านได้ใช้ประโยชน์ดำรงชีวิต และ(2) ชุมชนมีกลุ่มคนอาศัยอยู่และมีกลุ่มองค์กร สมาคม ชมรม ดำเนินกิจกรรม มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ผูกโยงด้วยพื้นที่และสัมพันธ์กันด้วยพันธกิจของกลุ่ม

การวิจัยครั้งนี้ ได้ใช้ความหมาย “ชุมชน” ทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าวมาไปบูรณาการกับการผูกพันกับแหล่งเรียนรู้ชุมชนที่เป็นสถานที่ มีกลุ่มสมาชิกเข้ามารวมกลุ่มกันใช้ประโยชน์และมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการเรียนรู้เรื่องสัมมาอาชีพด้วยความสนใจของผู้เรียน

2. ความหมายแหล่งเรียนรู้ชุมชน

แหล่งการเรียนรู้ชุมชนนั้นเป็นแหล่งที่มีข้อมูลข่าวสาร ความรู้ ประสบการณ์ สารสนเทศและเทคโนโลยีสำหรับผู้เรียน ใช้ในการแสวงหาความรู้ ซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งมีนักการศึกษาให้ความหมายไว้ ดังนี้

แหล่งการเรียนรู้ในชุมชน หมายถึง ทรัพยากรทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ บุคคลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และแหล่งวิชาการต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ (กรมวิชาการ. 2542 : 27)

ลัดดา ศิลาน้อย (2545 : 34) ได้ให้ความหมายของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ว่า หมายถึง แหล่งวิชาการหรือแหล่งทรัพยากร แหล่งข้อมูลในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ประกอบด้วยบุคคลในชุมชน ที่มีความชำนาญเฉพาะทาง สามารถถ่ายทอดความรู้ให้แก่นักเรียนได้ ซึ่งอาจเป็นเจ้าของที่ของรัฐ เอกชนผู้ที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ ผู้นำทางศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ชาวบ้านที่มีความรู้ ประสบการณ์ ที่ได้รับการสั่งสมจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย หรือผู้รู้ในหมู่บ้าน สถานที่ที่สำคัญในชุมชน ทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถานีตำรวจ ที่ว่าการอำเภอ วัสดุอุปกรณ์ ที่มีอยู่ ได้แก่ แผ่นพับ ม้วนวีดีโอ สไลด์ หนังสือรูปภาพ รวมทั้งกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี ที่ทางชุมชนจัดขึ้น สามารถนำมาจัดในการเรียนการสอน เพื่อก่อประโยชน์สูงสุดแก่ตัวผู้เรียน

สุวิทย์ มูลคำและอรทัย มูลคำ(2545) ได้ศึกษาวิธีการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมและการเรียนรู้ โดยการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ได้ให้ความหมายแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ว่า แหล่งเรียนรู้ในชุมชนหมายถึง สถานที่ของชุมชนที่ใช้เป็นที่ทำมาหากินในชุมชน เช่น ตลาด ร้านขายของชำ โรงงานขนาดเล็กในหมู่บ้าน หรือสถานที่ สถาบันที่รัฐและประชาชนจัดตั้งขึ้น เช่น ศูนย์หัตถกรรมชุมชน หรือบุคลากรผู้ที่มีความรู้ด้านต่าง ๆ ในชุมชน เช่น เกษตรกร เป็นต้น

ปรีชา มาละวรรณโณ (2545) ได้ให้ความหมายของแหล่งเรียนรู้ว่า หมายถึงแหล่งที่มีข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ที่ให้เข้าไปศึกษาความรู้ ความเข้าใจ และความชำนาญ และประโยชน์จากการใช้แหล่งเรียนรู้มุ่งส่งเสริมให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้และเรียนด้วยตนเอง นำความรู้ที่ได้ไปพัฒนาตนเองและสังคม โดยแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1) แหล่งเรียนรู้ในโรงเรียน เป็นแหล่งที่มีข้อมูลข่าวสาร ความรู้ของแต่ละโรงเรียนมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับศักยภาพของโรงเรียน การพัฒนาแหล่งเรียนรู้จะเกิดประสิทธิผล เมื่อผู้เรียนเข้าไปศึกษาหาความรู้ เช่น ห้องสมุด ห้องปฏิบัติการ ศูนย์พัฒนาการเรียนการสอนวิชาการต่าง ๆ ศูนย์การเรียนรู้ด้วยตนเอง แหล่งธรรมชาติในโรงเรียน สวนต่าง ๆ ในโรงเรียน

2) แหล่งเรียนรู้นอกห้องเรียนและในวิถีชีวิต เป็นแหล่งที่มีข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ซึ่งอยู่ภายนอกโรงเรียนและในวิถีชีวิตชุมชน ในการจัดให้นักเรียนเข้าไปศึกษาหาความรู้ตามความต้องการ ประสานความร่วมมือ และมีเป้าหมายในการใช้บริการที่ชัดเจน ตัวอย่างแหล่งเรียนรู้นอกโรงเรียนและในวิถีชีวิต ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน สถานประกอบการ สถานที่ราชการ แหล่งธรรมชาติสิ่งแวดล้อม องค์กรภาครัฐและเอกชน หอสมุด และห้องปฏิบัติการในสถานศึกษาระดับสูงขึ้น

สรุปความหมายแหล่งเรียนรู้ชุมชน คือ สถานที่ที่ชุมชนจัดขึ้นเป็นศูนย์กลางิต ตลาด ฯลฯ หรือบุคคลผู้ที่มีความรู้สาขาวิชาชีพต่าง ๆ และเป็นสถานที่ที่รัฐ เอกชน เข้าไปร่วมกับชุมชนจัดตั้งขึ้น เช่น ศูนย์สาธิตหัตถกรรม เป็นต้น สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ความหมายของแหล่งเรียนรู้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการให้นิยามศัพท์เฉพาะ คือ แหล่งเรียนรู้ชุมชนเป็นของเอกชน ที่ให้บริการกับชุมชน หน่วยงานรัฐ เข้าไปร่วมทำกิจกรรมในแหล่งเรียนรู้ชุมชนเพื่อส่งเสริมการมีกิจกรรมที่หลากหลายแบบตามความต้องการของผู้ใช้บริการ

3. ประเภทของแหล่งเรียนรู้ชุมชน

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ได้ระบุประเภทแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ ดังนี้ (1) ห้องสมุดประชาชน (2) พิพิธภัณฑ์

(3) หอศิลป์ (4) สวนสัตว์ (5) สวนสาธารณะ (6) สวนพฤกษศาสตร์ (7) อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (8) ศูนย์กีฬาและนันทนาการ และ(9) แหล่งข้อมูลและแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ

แหล่งการเรียนรู้ของโรงเรียนมี 2 ประเภท (สมน อมรวิวัฒน์. 2544 : 32) ได้ระบุไว้คือ แหล่งการเรียนรู้ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน ซึ่งเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ละประเภทมีลักษณะ ดังนี้

1) แหล่งการเรียนรู้ในโรงเรียน

1.1) แหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น บรรยากาศ สิ่งแวดล้อม ปรากฏการณ์ธรรมชาติ สิ่งมีชีวิต ฯลฯ

1.2) แหล่งการเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ห้องสมุดโรงเรียน ห้องสมุดกลุ่มสาระ ห้องสมุดเคลื่อนที่ ห้องเรียน ห้องปฏิบัติการต่างๆ ห้องโสตทัศนศึกษา ห้องมัลติมีเดีย เว็บไซต์ ห้องอินเทอร์เน็ต ห้องเรียนสีเขียว ห้องพิพิธภัณฑ์ ห้องเกียรติยศ สวนพฤกษศาสตร์ สวนสมุนไพร สวนวรรณคดี สวนสุขภาพ สวนหิน สวนหย่อม สวนผีเสื้อ บ่อเลี้ยงปลา เรือนเพาะชำ ต้นไม้พุดได้ ฯลฯ

2) แหล่งการเรียนรู้นอกโรงเรียน

2.1) แหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น สภาพแวดล้อม ป่า ภูเขา แหล่งน้ำ ทะเล สัตว์ ฯลฯ

2.2) แหล่งการเรียนรู้ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ชุมชน วิถีชีวิต อาชีพ ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรม สถาบัน โบราณสถาน สถานที่สำคัญ แหล่งประกอบการ และผลการศึกษาของ ลัดดา คีตาน้อย (2545) ได้แบ่งประเภทของแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ดังนี้

1) แหล่งเรียนรู้ในชุมชนประเภทบุคคล หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ ความชำนาญเฉพาะทางในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อการเรียนการสอน สามารถจัดประเภทบุคคลได้ดังนี้

1.1) เจ้าหน้าที่ของรัฐ ข้อมูลที่ได้จากเจ้าหน้าที่ของรัฐจะเน้นเกี่ยวกับการบริหารงานของหน่วยงาน ในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ปัญหาการดำเนินชีวิต มลพิษจากสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ ปัญหาเศรษฐกิจ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจในครอบครัว ฯลฯ

1.2) เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานเอกชนและรัฐวิสาหกิจ ข้อมูลที่ได้จะเกี่ยวกับการดำเนินกิจการในการประกอบอาชีพต่างๆ การดำเนินกิจการสหกรณ์ หลักการสหกรณ์ ระบบเศรษฐกิจในชุมชน ปัญหาสิ่งแวดล้อม วิธีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

1.3) ผู้นำทางศาสนา ข้อมูลที่ได้จะเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี ปฏิบัติการพัฒนาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การอนุรักษ์โบราณวัตถุ การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ในท้องถิ่น

1.4) ภูมิปัญญาชาวบ้าน ข้อมูลที่ได้จะเกี่ยวกับขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ในท้องถิ่น งานหัตถกรรมที่ทำรายได้และชื่อเสียงให้กับท้องถิ่น การอนุรักษ์ของไทย การพึ่งตนเอง ค่านิยมในการผลิตและบริโภคอย่างประหยัดและอดออม

2.) แหล่งเรียนรู้ในชุมชนประเภทสถานที่ เป็นประโยชน์ต่อนักเรียนและครู ใน การศึกษาหาความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาวิชาได้แก่

2.1) สถานที่ธรรมชาติ จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การประกอบอาชีพ เศรษฐกิจในชุมชน

2.2) สถานศึกษาจะมีห้องสมุด ห้องทดลองปฏิบัติการ สถานที่ฝึกปฏิบัติ ภาคสนาม จะให้ความรู้ด้านการศึกษาทั่วไป ได้สัมผัสกับของจริงในรูปของการปฏิบัติการ ด้านการเกษตร อุตสาหกรรม หัตถกรรม

2.3) สถานที่ทางประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม ความ รุ่งเรืองในอดีต ปลูกฝังจิตสำนึก ความรักความผูกพัน ความภูมิใจของคนในชาติ การ หมุนเวียนเศรษฐกิจในชุมชน กลุ่มเกลาจิตใจในเรื่องคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมแบบอย่าง การดำเนินชีวิต และพิธีศาสนาที่ถูกต้อง

2.4) สถานที่ทางราชการ ในอำเภอ จังหวัด

2.5) สถานที่องค์กรเอกชน เช่น ธนาคาร โรงงาน ร้านค้า ตลาด ไร่นาสวน ผสมตามแนวเทคโนโลยีพื้นบ้าน

3.) แหล่งเรียนรู้ชุมชนประเภทวัสดุอุปกรณ์ เช่น เอกสาร วัสดุอุปกรณ์จากหน่วยงาน ราชการ และในท้องถิ่น ที่สามารถนำมาดัดแปลง ให้เหมาะสมกับการเรียนการสอนในรูป ของแบบจำลองของจริง เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ การประกอบอาชีพ การดำเนิน ชีวิตประจำวัน การติดต่อสื่อสาร การปฏิบัติตามข้อกฎหมายในชีวิตประจำวัน

4.) แหล่งเรียนรู้ในชุมชนประเภทกิจกรรม แบ่งเป็น 2 ประเภท

4.1) กิจกรรมเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น งานบุญในเทศกาลต่าง ๆ สามารถนำมาใช้สอนในเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณี ประวัติความเป็นมา การดำเนิน ชีวิต ความรัก ความภูมิใจ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในชุมชนในท้องถิ่น

4.2) กิจกรรมที่ทางราชการจัดขึ้นในชุมชน เช่น วันสำคัญต่าง ๆ สามารถ นำมาใช้สอน การพัฒนาเศรษฐกิจครอบครัวและการเกษตร ค่านิยมในการผลิตการบริโภค การพึ่งตนเอง การประหยัดและอดออมตามพระราชดำริ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นก็จะมีแหล่ง

ความรู้เป็นของตนเอง ซึ่งอาจจะแตกต่างและคล้ายคลึงกันขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น และผู้รับผิดชอบในการศึกษา จะรวบรวมไว้เป็นระบบหรือนำมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพอย่างไร

4. ความสำคัญของแหล่งเรียนรู้ชุมชน

วรากรณ์ สามโกเศศและคณะ (2553 : 113-115) ได้ศึกษาข้อเสนอทางเลือกระบบการศึกษาที่เหมาะสมกับสภาวะคนไทย มีข้อค้นพบว่า ชุมชนเป็นแหล่งรวมความเป็นไปและวิถีชีวิตของคนในชุมชน ที่มีองค์ประกอบของชุมชนทั้งบ้าน วัด โรงเรียน พิพิธภัณฑสถาน หอสมุดประชาชน ศูนย์ศิลปะ ศูนย์อาชีพ ศูนย์กีฬา ศาลากลางบ้าน โดยวิธีการเรียนรู้ ใ้รต้องการเรียนรู้ด้านใดก็เข้าไปศึกษาและเรียนรู้ด้านนั้น มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้รู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ของชุมชน เป็นครู วิทยากร หรือเป็นผู้ประสานงาน การเรียนรู้ในศูนย์การเรียนตามความหลากหลายและบริบทของศูนย์การเรียนนั้น ๆ และสามารถใช้เป็นที่พักอบรมให้ความรู้ด้านอื่น ๆ อย่างเป็นธรรมชาติ ที่เกิดจากการรวมตัวกันของคนในชุมชน ด้วยความสมัครใจและมีกฎเกณฑ์เป็นของศูนย์และชุมชนเอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ในชุมชน

การเรียนรู้ในชุมชน (ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์, 2553) ควรเป็น “การเรียนรู้เพื่อชีวิต” ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น โดยเริ่มเรียนรู้จากปัญญาและสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัว ใช้ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) เป็นฐาน จากนั้นจึงนำความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนมาต่อยอด และเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน เนื่องจากไม่มีใครรู้ทุกเรื่อง ทุกคนจึงสามารถเป็น “ครู” ได้ในสิ่งที่เขาทำเก่ง จึงเปรียบเสมือน “ครูคิดแผ่นดิน” ที่เป็นผู้ประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพและมีความพร้อมในการเผยแพร่ความรู้และถ่ายทอดเทคโนโลยีที่มี “แหล่งเรียนรู้คิดแผ่นดิน” เป็นสถานที่ที่ใช้ประกอบอาชีพและเผยแพร่ความรู้ เช่น แปลงนา แปลงเกษตร ของครูคิดแผ่นดิน ครูคิดแผ่นดินและแหล่งเรียนรู้คิดแผ่นดินดังกล่าว นอกจากจะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้ของคนในชุมชนผ่านกิจกรรมการเลี้ยงชีพแล้ว ยังช่วยให้เกิดการเรียนรู้ในระบบของทุกระดับ/ประเภท เช่น โรงเรียนสามารถจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและมีแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น นักศึกษาอาชีวศึกษาและปริญญาสาขาต่าง ๆ สามารถใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ในการฝึกทักษะอาชีพ และเป็นโจทย์สำหรับการวิจัย เช่นเดียวกับ การศึกษานอกระบบก็สามารถจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ประจำตำบลได้อย่างรวดเร็วจากการเรียนรู้และร่วมมือของคนในชุมชนแห่งการเรียนรู้

นอกจากนั้น ชุมชนแห่งการเรียนรู้ดังกล่าวจะช่วยให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของผู้ที่เกี่ยวข้องผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการทำงานแบบมีส่วนร่วม การทำงานเป็นทีม การช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างมีความสุข

การจะให้ศูนย์เรียนรู้ดังกล่าวดำรงได้อย่างยั่งยืนในชุมชนนั้น จำเป็นต้องมีการจัดการกัน ในชุมชนอย่างเป็นธรรมชาติที่มีการดำเนินการโดยคนในชุมชน รวมทั้งมีการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งในรูปของวิชาการ งบประมาณ และทรัพยากรอื่น ๆ การสนับสนุนดังกล่าว มิใช่การเข้าไปกำกับหรือควบคุม แต่เป็นไปเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นธรรมชาติ

ในการนี้ ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์. (2553) ยังได้เสนอแนวทางการดำเนินงานการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ผสมผสานกันระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ไว้ดังนี้

- 1) กระทรวงศึกษาธิการจัดตั้งทีม ICT เพื่อจัดทำฐานข้อมูลและเว็บไซต์
- 2) โรงเรียนให้นักเรียนสำรวจอาชีพหลัก (ของหมู่บ้าน/ชุมชน) และอาชีพในฝัน ที่ยึดโยงกับภูมิสังคมของชุมชนและสืบค้นครุคิดแผ่นดิน และแหล่งเรียนรู้คิดแผ่นดิน ในชุมชนของตนเอง จากนั้นใส่ข้อมูลให้ทีม ICT ซึ่ง 1 โรงเรียน รับผิดชอบพื้นที่ประมาณ 2 หมู่บ้าน
- 3) ศูนย์การเรียนรู้ประจำตำบล กศน. ประสานความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.) องค์กรชุมชน มูลนิธิภาครัฐภาคเอกชน จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผักอบรมถ่ายทอดเทคโนโลยี ฯลฯ เพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพของคนในชุมชน
- 4) จัดกิจกรรมการเรียนรู้และหลักสูตรท้องถิ่นให้เชื่อมโยงกับอาชีพหลัก และอาชีพในฝันของชุมชน ทำให้การเรียนรู้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและนักเรียนรู้จักชุมชนของตนเองดีขึ้น
- 5) วิทยาลัยอาชีวศึกษา/เทคนิค/การอาชีพ จัดหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้ พัฒนาเทคโนโลยี สร้างนวัตกรรม และให้บริการวิชาชีพที่ไปหนุนเสริมอาชีพหลักและอาชีพในฝันของชุมชน
- 6) มหาวิทยาลัยสนับสนุนนักศึกษาปริญญาตรีให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับครุคิดแผ่นดิน ตลอดจนให้อาจารย์ นักศึกษาปริญญาโทและปริญญาเอกวิจัยเพื่อพัฒนาอาชีพหลักและอาชีพในฝันของชุมชน
- 7) ทีม ICT แบ่งปันข้อมูลข่าวสารและความสำเร็จของชุมชนแห่งการเรียนรู้ ผ่านสื่อโทรทัศน์ วิทยุและเว็บไซต์ ขณะที่ อปท.ใช้ช่องทางวิทยุชุมชน หอกระจายข่าว ฯลฯ เพื่อให้เกิดการขยายผลที่รวดเร็วในวงกว้าง
- 8) กองทุนเช่น สกว. สสส. สสค. ฯลฯ สนับสนุนการวิจัยเพื่อพัฒนาอาชีพ

หลักและอาชีพในฝันของชุมชน ซึ่งนอกจากสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็งแล้ว ยังทำให้ อาจารย์และนักศึกษาเห็นคุณค่าของตนเอง มุ่งมั่นฝึกฝนพัฒนาตนเองให้มีความรู้ความสามารถ ในการประกอบสัมมาอาชีพที่ตนเองสนใจ การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ ที่เริ่มจากการพัฒนา อาชีพหลักของคนในหมู่บ้านจะเป็นกลยุทธ์ที่ใช้สร้างแรงจูงใจให้คนในชุมชนเข้ามาร่วม กิจกรรม อีกทั้งเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้คนเหล่านั้นได้เรียนรู้ พบปะพูดคุย แลกเปลี่ยน ความคิด ปรัชญาหรือและทำงานร่วมกัน ทำให้ทุกคนปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์และปฏิรูป ระบบการเรียนรู้ของตนเอง เป็นการเปลี่ยนอย่างสร้างสรรค์ โดยมีชุมชนเป็นกลไกหลัก ขณะที่ภาคเครือข่ายเข้าร่วมมีบทบาทกระตุ้นหนุนเสริมเมื่อชุมชนพึ่งตนเองได้ สังคมก็จะ อยู่เย็นเป็นสุขในที่สุด

ผลการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ชุมชน ได้ทราบถึงกระบวนการจัดตั้งแหล่ง เรียนรู้ชุมชนและประเภทของแหล่งเรียนรู้ชุมชนมีหลายประเภท แต่ละประเภทมีความสำคัญ ต่อการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เข้าไปศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองตามความต้องการ โดยเฉพาะ การศึกษาเรื่องอาชีพ เพื่อสร้างเศรษฐกิจให้ชุมชนเข้มแข็ง และพัฒนาตนเองให้ประกอบสัมมา อาชีพเพื่อการพึ่งตนเอง สนใจเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ท้องถิ่น โดยมีแหล่งเรียนรู้ชุมชนเป็น ศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนได้ตลอดชีวิต และแหล่งเรียนรู้ชุมชนนำไปใช้ประโยชน์ในการ ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียน สถาบันการศึกษา พัฒนานักเรียนและนักศึกษา ให้ได้ฝึกประสบการณ์จริงได้ด้วย การใช้ประโยชน์จากผลการศึกษาค้นคว้าแหล่งเรียนรู้ชุมชน ได้ใช้เป็นความรู้พื้นฐานเพื่อแสวงหาเครือข่ายเข้าร่วมหนุนเสริมให้แหล่งเรียนรู้ชุมชน ดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องทั้งบุคคลและแหล่งทุน

การจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

ปัจจุบันการปฏิรูปการศึกษาของไทย ได้จัดการศึกษานอกระบบ ตามอัธยาศัยและการ เรียนรู้ตลอดชีวิต มีภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก ทั้งหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ตลอดจนภาคประชาสังคมต่าง ๆ มีหลักสูตรสาระการเรียนรู้และผู้เรียนที่หลากหลายวัยอายุ มี รูปแบบการดำเนินงานต่าง ๆ ตามความเหมาะสมขององค์กรที่ดำเนินการ เช่น เป็นแหล่ง เรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ หรือกลุ่มการผลิต ดังรายละเอียดของการจัดการศึกษานอกระบบ ตาม อัธยาศัยและการเรียนรู้ตลอดชีวิต แบ่งออกเป็น 3 หัวข้อ คือ 1) ความเป็นมาของแนวคิดของ การศึกษาตามอัธยาศัย 2) ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย และ 3) รูปแบบการจัด การศึกษาตามอัธยาศัย แต่ละประเด็นนำเสนอตามลำดับคือ

1. ความเป็นมาของแนวคิดการศึกษาตามอัธยาศัย

1) การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นรูปแบบการศึกษาที่มีมาก่อนการศึกษารูปแบบใด ๆ เป็นการศึกษาที่มีมาตั้งแต่มนุษย์เกิดขึ้นในโลก โดยการเรียนรู้จากสังครอบตัวและธรรมชาติ เพื่อการอยู่รอด อย่างเช่น การเรียนรู้วิธีล่าสัตว์จากพ่อแม่ ความรู้ส่วนใหญ่ได้จากการบอก การพูดคุย การสังเกต การดูตัวอย่างจากผู้รู้และผู้มีประสบการณ์เกือบทั้งสิ้น โดยเฉพาะสังคมในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรมการศึกษาในโรงเรียนยังไม่ครอบคลุมทั่วถึง ประชาชนส่วนใหญ่จึงได้รับการศึกษาในรูปแบบของการศึกษาตามอัธยาศัยค่อนข้างมากในอดีต ระบบการศึกษาของประเทศไทย สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือการศึกษาในระบบ โรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยการศึกษาในระบบโรงเรียนมีระบบ มีแบบแผน มีกฎเกณฑ์ มีหลักสูตร และมีวัตถุประสงค์แน่นอน แต่การศึกษานอกระบบโรงเรียนจะมีความยืดหยุ่นมากกว่าในเรื่องหลักสูตรและการสอน เวลา สถานที่ ผู้เรียน ผู้สอนและการบริหารการเรียนการสอน ทำให้ในระยะเวลาต่อมา การศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงแยกตัวออกไปจาก “การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ” แต่เดิม และบัญญัติคำศัพท์ขึ้นมาใหม่ว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบัน สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สมาชิกในสังคมจะต้องก้าวให้ทันโลก ความรู้และข้อมูลมาเร็วและมีจำนวนมาก เพื่อจะก้าวให้ทันโลกปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การศึกษาตามอัธยาศัยยังมีความจำเป็นและสำคัญในชีวิตประจำวันอย่างมาก เพราะเป็นการศึกษาที่พัฒนาคุณภาพตัวบุคคล เป็นรูปแบบที่เชื่อมโยงกับการศึกษาในโรงเรียนและการศึกษานอกโรงเรียนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสนองความต้องการของคนได้ตลอดชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการศึกษานอกโรงเรียน. 2548 : 51)

คำว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” ปรากฏในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หมวด 3 ว่าด้วยเรื่องระบบการศึกษา ในมาตรา 15 ความว่า การจัดการศึกษามี 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย มีรายละเอียดดังนี้

1.) การศึกษาในระบบ (Formal Education) เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษาหลักสูตร ระยะเวลาการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

2.) การศึกษานอกระบบ (Non-formal Education) เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของแต่ละกลุ่ม

3.) การศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคมสภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่นๆ (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 มาตรา 15)

การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งเชื่อว่าตลอดช่วงชีวิตของมนุษย์จะต้องมีการศึกษาตลอดเวลา ทั้งโดยตั้งใจหรือไม่ได้ตั้งใจ การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์หรือสิ่งแวดล้อมต่างๆ อย่างเช่น บ้าน สถานที่ทำงาน เพื่อน ครอบครัว สังคมรวมทั้งจากการเดินทาง อ่านหนังสือพิมพ์ ฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ และอินเทอร์เน็ต ฯลฯ การศึกษาตามอัธยาศัยเกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย สามารถจำแนกการศึกษาตามอัธยาศัยตามกิจกรรมดังนี้ 1) ห้องสมุด 2) เครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน 3) สื่อมวลชน 4) สื่อพื้นบ้าน และ 5) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (รัชชนก เกาบัว. 2543 : 29-31)

ทองปลิว ชมชื่น (2546 : 111) สรุปเหตุผลของการไม่สามารถแบ่งระดับของการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนี้

1) การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ตอบสนองการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ซึ่งมีความต้องการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน มีประสบการณ์และแรงจูงใจที่แตกต่างกัน ดังนั้นการเรียนรู้ของบุคคลจึงแตกต่างกันไป ทั้งในด้านความกว้างและความลึกของเนื้อหาความรู้

2) การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ไม่มีรูปแบบตายตัว เปลี่ยนไปตามสภาพความเหมาะสม ลักษณะนิสัยของบุคคล และเป็นการศึกษาที่ไม่มีเงื่อนไขว่าจะต้องจบหลักสูตรเมื่อไร

3) การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่มีคุณค่าในตัวเอง อันเกิดจากการที่บุคคลเรียนรู้และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน รวมถึงแก้ไขปัญหาการประกอบอาชีพ และตอบสนองการนำความรู้ไปใช้ได้อย่างทันที่ทันที่ อันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

การศึกษาตามอัธยาศัยอาจอยู่ในรูปแบบของกิจกรรมที่ไม่จัดเป็นรายวิชา อาจได้แก่ การอภิปราย การถกเถียงปัญหา การพูดคุย การนำเสนอเรื่องราว การให้คำแนะนำ และการแนะนำ แนวเป็นต้น และกิจกรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจ และสนองความต้องการของกลุ่มบุคคล (สำนักผู้ตรวจราชการจังหวัดปทุมธานี. 2549 : 11)

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2551 : 38)

วิเคราะห์สถานการณ์การขับเคลื่อนงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนี้

1) สังคมมักมองการศึกษานอกระบบเป็นทางเลือกสุดท้าย ดังนั้นคนจึงไม่นิยมเรียน

- 2) สังคมเห็นว่าผลผลิตของการศึกษานอกระบบยังไม่มีคุณภาพ
- 3) กลุ่มเป้าหมายการศึกษานอกระบบเป็นผู้ค้ำยฐานะทางเศรษฐกิจและมีการย้ายถิ่นสูงไม่สามารถเข้ารับบริการและร่วมกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง
- 4) ความพร้อมทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารของหน่วยงาน/ผู้จัดบริการส่งผลให้กลุ่มเป้าหมายเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ไม่เท่ากัน
- 5) กระแสโลกาภิวัตน์และวัตถุนิยม ทำให้ข้อมูลไหลบ่าเข้าถึงประชาชนได้เร็วและหลากหลาย ทำให้ศีลธรรมเสื่อม การจัดการเรียนรู้เพื่อให้เป็นคนดีทำได้ยากขึ้น
- 6) คนทั่วไปไม่เข้าใจความแตกต่างระหว่างการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
- 7) ยังยึดติดแนวคิดจัดการศึกษาเอง ไม่ส่งเสริมหน่วยงานอื่นเข้ามาร่วมจัดรวมทั้งขาดทักษะการจัดการในรูปภาคีเครือข่าย
- 8) ประเด็นการถ่ายโอนภารกิจบางส่วน ไปให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้สร้างความกังวลใจให้กับบุคลากรการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
- 9) นุคตาการการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยยังขาดทักษะและประสบการณ์ในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับการพัฒนากำลังคน โดยเฉพาะด้านอุตสาหกรรม และวิสัยทัศน์ใหม่ของการศึกษายุคเทคโนโลยีใหม่
- 10) ขาดพลังในการใช้ยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนผลักดันให้การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นวาระแห่งชาติ

11) ผู้บริหารและทีมงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยต้องการการพัฒนาทักษะการบริหารและบริการลูกค้ายุคใหม่อย่างเป็นระบบและเป็นมืออาชีพ

2. ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาตามอัธยาศัย มีผู้ให้ความหมายไว้หลายอย่าง ในพจนานุกรม คำว่า “การศึกษา” หมายถึง กระบวนการให้ความรู้โดยผ่านวิธีการหรือกิจกรรม ส่วนคำว่า “อัธยาศัย” หมายถึงนิสัยใจคอ นอกจากนี้ยังได้มีผู้ให้คำนิยามความหมายของคำว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” ไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

วิจิตร ศรีสอ้าน (2529 : 101) เสนอว่าการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นกระบวนการศึกษาตลอดชีวิต โดยไม่ต้องอาศัยระบบใดทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังเป็นการศึกษาที่สร้างเสริมบุคลิกภาพ ทักษะคติ ค่านิยม และความรู้ต่างๆ จากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน การศึกษาประเภทนี้จะทำที่ไหน/เมื่อไรก็ได้ และเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง จากสิ่งที่อยู่รอบตัว สมาชิกครอบครัวเพื่อน การทำงาน สื่อมวลชน ฯลฯ

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538 : 83) เสนอว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย” คือ การศึกษาที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากการทำงาน จากบุคคล จากครอบครัว จากชุมชน และจากแหล่งความรู้ต่างๆ ทั้งนี้ก็เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความบันเทิง และพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีลักษณะสำคัญ คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการสอนอย่างเป็นทางการ ไม่มีประกาศนียบัตร มีหรือไม่มีสถานศึกษาที่แน่นอน เรียนที่ไหนก็ได้ ลักษณะการเรียนเพื่อความรู้และนันทนาการ และสามารถเรียนได้ตลอดเวลาในทุกช่วงวัยของชีวิต

สำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ (2542 : 195) ให้ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย (informal education) ว่าเป็นการศึกษาแบบโบราณหรือแบบอรูปนัย และเป็นการศึกษาที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของบุคคล ทั้งที่มีอยู่เองและที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้นเป็นการพัฒนาตนเองของมนุษย์เพื่อให้สามารถแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน นอกจากนี้ลักษณะสำคัญของการศึกษาตามอัธยาศัย คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการสอบ ไม่มีการรับประกาศนียบัตร ไม่มีสถานศึกษาที่แน่นอน สามารถเรียนได้ตลอดเวลา และเกิดขึ้นทุกช่วงตลอดชีวิต

หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2551 : 5) ได้กล่าวถึงการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ว่า เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นตามวิถีชีวิตที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และ โอกาส โดยศึกษาจากประสบการณ์การทำงาน บุคคล ครอบครัว สื่อมวลชน ชุมชน และแหล่งเรียนรู้ต่างๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความบันเทิง และการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีลักษณะที่สำคัญ คือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน ไม่จำกัดอายุ ไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการสอบ ไม่มีการรับประกาศนียบัตรมีหรือไม่มีสถานศึกษาที่แน่นอน เรียนที่ไหนก็ได้ สามารถเรียนได้ตลอดเวลา และเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยตลอดชีวิต การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการจัดบริการข้อมูล ข่าวสารความรู้ และการจัดสภาพและสถานการณ์ให้ประชาชนทุกเพศทุกวัย เกิดการเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ เพื่อเป็นคนทันโลก ทันเหตุการณ์สามารถนำข้อมูลข่าวสารความรู้ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆและเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

กล่าวโดยสรุป “การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย” หมายถึง กระบวนการการศึกษาตลอดชีวิตที่ทุกคนได้รับ เป็นการเรียนรู้ตามสมัครใจ ตามความพอใจ ตามความต้องการ ตามความเหมาะสมของบุคคลหรือกลุ่ม สามารถเรียนได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยชีวิต โดยผ่านวิธีการหรือกิจกรรมที่มีความหลากหลาย รวมทั้งมีการจัดสภาพแวดล้อม สถานการณ์ ปัจจัยเกื้อหนุนสื่อ แหล่งความรู้ และบุคคล เพื่อส่งเสริมให้บุคคล ได้เรียนรู้ตามความสนใจ ศักยภาพ

ความพร้อมและโอกาส ทั้งนี้ก็เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม นอกจากนี้การศึกษาตามอัธยาศัยยังเป็นการเสนอโอกาสและทางเลือก เพื่อการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง เพื่อก่อให้เกิดโลกทัศน์ที่กว้างขวาง ทนต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก และสามารถใช้เป็นข้อมูลในการปรับปรุงชีวิตให้ก้าวหน้าและดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

กรณีโครงการวิจัยนี้ แหล่งเรียนรู้ชุมชนจัดการศึกษาสัมมาอาชีพเป็นรูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยที่เกิดจากการเรียนรู้ด้วยความสมัครใจ โดยเลือกอาชีพที่ต้องการด้วยความสมัครใจจะมีรูปแบบการเรียนรู้อย่างไร ขึ้นกับกลุ่มจะร่วมกันตัดสินใจและมีสื่อบุคคล หน่วยงาน ภาครัฐ เอกชน เข้ามาร่วมช่วยกันจัดกิจกรรมการเรียนรู้

3. รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย

เนื่องจากการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยมีลักษณะไม่เป็นทางการ ไม่มีการกำหนดแบบแผนชัดเจน ไม่มีการแบ่งระดับการศึกษา ไม่มีชั้นเรียนและรายวิชา ดังนั้นรูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยจึงมีหลากหลาย และอาจเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาย่อย (sub-set) ในบริบทของการจัดการศึกษาหลักของประเทศไทย นอกจากนี้ การจัดการศึกษาตามอัธยาศัยมีรูปแบบที่แฝงเร้นอยู่ในการทำกิจกรรมประจำวัน การทำงาน การทำมาหากิน การชิมช๊อป ชนรรษชาติและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

กรมการศึกษานอกโรงเรียน มีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้แก่เด็กเยาวชนและประชาชนทั่วไป ที่พลาดและขาดโอกาสทางการศึกษาให้ได้รับการศึกษาตลอดชีวิต ตามสภาพความพร้อมและความจำเป็นในแต่ละช่วงของชีวิต โดยมุ่งเน้นให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิทยาการ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต พัฒนาอาชีพ ให้สามารถมีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้อย่างมีความสุขในสังคมปัจจุบัน ซึ่งกรมการศึกษานอกโรงเรียนได้ดำเนินการในรูปแบบที่หลากหลาย โดยได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนเครือข่ายการศึกษานอกโรงเรียนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และกลุ่มบุคคลอย่างต่อเนื่อง ภารกิจของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ประกอบด้วยงานหลักที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1) การจัดการศึกษานอกระบบ โดยมุ่งจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายผู้ด้อยโอกาส พลาดโอกาส ขาดโอกาสทางการศึกษาทุกเพศทุกวัย ที่อยู่นอกระบบโรงเรียนให้ได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานและการศึกษาต่อเนื่อง รวมทั้งการศึกษาสายอาชีพ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมและเป็นพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิต

2) การจัดและส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมุ่งจัดและส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้รับข่าวสารข้อมูลที่จำเป็นและ

ทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกปัจจุบัน สามารถแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองอันเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยผ่านแหล่งความรู้ต่าง ๆ อาทิเช่น ห้องสมุดประชาชน ศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษา ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน รายการวิทยุ โทรทัศน์เพื่อการศึกษาตลอดจนการให้บริการผ่านสื่อสารมวลชนด้านอื่น ๆ

3) การส่งเสริมการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน ในรูปแบบของการใช้สื่อเทคโนโลยีทางการศึกษาและสื่อการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม รวมทั้งสนับสนุนการจัดสอนวิชาชีพในโรงเรียน เพื่อให้ให้นักเรียนมีความรู้และทักษะทางด้านอาชีพ ในระดับที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตได้จริง (www.moe.go.th)

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538 : 39-42) จัดกลุ่มกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยที่เน้นการเรียนรู้ตามวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ อันเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์และสภาพแวดล้อมต่างๆ ในสังคม โดยจำแนกกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนี้

1) การเรียนรู้จากห้องสมุด ปัจจุบันห้องสมุดมีหลายประเภท เช่น ห้องสมุดโรงเรียน ห้องสมุดวิทยาลัยและมหาวิทยาลัย ห้องสมุดหน่วยงานเอกชน ห้องสมุดประชาชน และห้องสมุดวัด เป็นต้น

2) การเรียนรู้จากเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน เช่น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ศรช.) สถานีอนามัยตำบล สำนักงานเกษตรตำบล ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน สวนสมุนไพร เป็นต้น

3) การเรียนรู้จากสื่อสารมวลชน เช่น หนังสือ วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ วารสาร นิตยสาร จุลสาร ไปสเตอร์ เป็นต้น

4) การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบด้วยภูมิปัญญาของผู้รู้ วัฒนธรรม และองค์ความรู้ของชุมชน ที่ได้รับการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมา

5) การเรียนรู้จากสื่อพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ คตินิยมค่านิยม และคุณธรรมอันดีงาม โดยผ่านการแสดงของตัวละคร เช่น ลิเก หมอลำ หนังตะลุงมโนราห์ ลำตัด เป็นต้น

6) การเรียนรู้จากครอบครัว ครอบครัวจะเป็นแหล่งเรียนรู้ตั้งแต่เกิด สอนให้คนมีแบบแผนการดำรงชีวิต ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของครอบครัวนั้นๆ นอกจากนี้ ในยุคโลกาภิวัตน์ปัจจุบัน ครอบครัวจะต้องสอนให้เด็กรู้จักเลือกรับข่าวสาร รู้จักคิดและตัดสินใจในสิ่งที่ถูกต้องมีเจตคติที่ดีทั้งต่อตนเองและสังคม โดยการบอกเล่า สั่งสอน สาธิตให้ดู สร้างบรรยากาศภายในครอบครัว ศึกษาดูงาน ท่องไปในโลกกว้าง ฯลฯ

อุดม เศษกิ่งวงศ์ (2543 : 105) กำหนดรูปแบบการศึกษาตามอรรถาธิบายตามลักษณะการเรียนรู้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1) การเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการค้นคว้าจากแหล่งความรู้ต่างๆ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

2) การเรียนรู้จากกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีการจัดโดยมีหลักสูตร รูปแบบวัตถุประสงค์แต่ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้หรือไม่ขึ้นอยู่กับความสนใจและความต้องการของผู้เรียนเอง

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2544 : 25-26) แบ่งการศึกษาตามอรรถาธิบายออกเป็น 4 ประเภทดังนี้

1) การศึกษาตามอรรถาธิบายในวิถีชีวิต มีลักษณะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และเป็นวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับครอบครัว สภาพแวดล้อม สังคม ชุมชน สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ฯลฯ

2) การศึกษาตามอรรถาธิบายเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการจัดการศึกษาโดยองค์การ/สถาบัน เพื่อจุดประสงค์ทางการศึกษาทั้งโดยตรงและทางอ้อม ได้แก่ งานและโปรแกรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา แหล่งความรู้ในชุมชน เช่น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น ศาสนสถานและแหล่งศิลปวัฒนธรรม เช่น วัด โบสถ์ สุเหร่า หอศิลป์ อุทยานประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่น ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ศูนย์วิทยาศาสตร์ อุทยานการศึกษา พิพิธภัณฑ์เด็ก ศูนย์ข้อมูลต่าง ๆ สื่อมวลชน สื่อโทรคมนาคม สื่อสารสนเทศ แหล่งนันทนาการ และสนามเด็กเล่น สนามหรือศูนย์กีฬา สวนสาธารณะ สวนสมุนไพร อุทยานมัจฉา สวนผีเสื้อ แหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ หน่วยงานบริการของรัฐ เช่น สำนักงานเกษตรที่ตั้งในชุมชนและทั่วไป โรงพยาบาล ศูนย์การแพทย์และสาธารณสุข โรงพัก โรงรับจำนำ โรงเจ เรือนจำ ฯลฯ องค์กรเอกชน ซึ่งจัดส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านต่าง ๆ

3) การศึกษาตามอรรถาธิบายตามธรรมชาติและสังคม เป็นกิจกรรมเสริมสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยในรูปแบบของเวทีชาวบ้าน การส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง และกิจกรรมสำรวจชุมชนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นต้น กิจกรรมประเภทใช้สภาพสิ่งแวดล้อมเป็นสื่อเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น โครงการรักษ้ำแม่น้ำคูคลอง

4) การศึกษาตามอรรถาธิบายโดยอาศัยงานวัฒนธรรม ซึ่งเกิดจากการผสมผสานการละเล่นการแสดงออกและการเลียนแบบทำทาง ซึ่งสามารถถ่ายทอดผ่านงานศิลปะการแสดง

ได้ ตามแนวคิดเรื่องการเรียนเล่น (Play + Learn = PLEARN) ของ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวานิช และการศึกษาเพื่อความบันเทิง (Edutainment) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาตามอัธยาศัย กล่าวโดยสรุป รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการจัดการศึกษาที่ใช้ผู้เรียนเป็นฐานสำคัญและเชื่อมโยงกับชุมชนและสังคม รูปแบบการจัดกิจกรรมมี 5 ลักษณะดังนี้

- 1) การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยครอบครัว
- 2) การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยสื่อมวลชน
- 3) การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยหน่วยงานและองค์กร
- 4) การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยจากภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม
- 5) การจัดกิจกรรมการศึกษาตามอัธยาศัยโดยสื่อและเทคโนโลยี

ดังนั้นการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตและการใช้ประโยชน์จากเรื่องนี้ เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานการออกแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทสังคม เช่น ควรจัดกิจกรรมเรื่องอาชีพโดยแหล่งเรียนรู้ชุมชนบูรณาการกับหน่วยงานของภาครัฐและองค์กรทางสังคมภายนอกเข้ามาหนุนเสริม ส่วนรูปแบบการเรียนรู้โดยสื่อแบบใด ให้ผู้เรียนเป็นคนเลือกใช้ ตามวัตถุประสงค์การเรียนรู้เรื่องอาชีพ

สัมมาอาชีพ

การศึกษาเรื่องสัมมาอาชีพ ได้ศึกษาอาชีพของประชาชนภาคอีสาน จึงเน้นอาชีพของคนในท้องถิ่นอีสาน มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ

1. ความหมายและประเภทของสัมมาอาชีพ

สัมมาอาชีพหรือสัมมาอาชีพะ เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยหลักการแห่งการทำอาชีพด้วยการเลี้ยงชีวิตโดยชอบ (สัมมาอาชีพะ) ผลการศึกษาของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต, 2542 : 118) สรุปได้ดังนี้

ความหมายของสัมมาอาชีพ หมายถึง การเลี้ยงชีพที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดหลักศีลธรรม ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น และอาชีพนั้นมีหลายอย่าง หลักสำคัญอยู่ตรงที่ว่า อย่าทำให้ผิดวิธีกัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรม ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความงค ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเว้นจากมิจลาชีพ สัมมาอาชีพะอันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคนี้เรียกว่า สัมมาอาชีพะ” พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับสัมมาอาชีพะ ไว้ว่า สัมมาอาชีพ มิใช่หมายถึงแค่การใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้วได้รับปัจจัยเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำ

หน้าที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิตด้วย เช่น การที่ภิกษุดำรงตนอยู่ในสมณธรรมแล้ว ได้รับปัจจัย 4 ที่ชาวบ้านถวาย ก็เป็นสัมมาอาชีวะของพระภิกษุ หรือการที่ลูกประพาศิตนเป็นลูกที่ดีสมควรแก่การเลี้ยงดูของพ่อแม่ ก็พึงนับว่าเป็นสัมมาอาชีวะของลูก ซึ่งสัมมาอาชีวะ จักประเภทเป็น 2 ลักษณะคือ

1.1) สัมมาอาชีวะตามหลักธรรมพุทธศาสนา

1.1.1 สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกิยะ ได้แก่ สัมมาอาชีวะที่เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลเป็นอุปธิ คือ การละเว้นมิจจาชีวะ ได้แก่ การเลี้ยงชีวิตในทางที่ไม่ชอบ เช่น การแสวงหาลาภในทางที่ไม่ควร

1.1.2 สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกุตระ คือ การงด การเว้น การเว้นขาดเจตนา เป็นเหตุงดเว้นจากมิจจาชีวะ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก และสัมมาอาชีวะของบุคคลเลี้ยงชีพชอบด้วยความสุจริต

จากความหมายที่กล่าวมา สรุปได้ว่า สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพที่ตั้งอยู่บนหลักแห่งการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น พร้อมกันนั้น ยังเป็นการส่งเสริมอุดหนุนพัฒนาความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ควบคู่กันไปให้ได้ประโยชน์อันพึงประสงค์ของตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม และธรรมชาติแวดล้อม ตลอดจนถึงประเทศชาติ

1.2) สัมมาอาชีวะตามฤดูกาลผลิตและนอกฤดูกาลผลิต

ผลการศึกษาของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544 : 57-58) กล่าวถึงกลไกการพัฒนาประเทศไทยไปสู่แนวทางอันพึงปรารถนา พบว่า หลายๆ ชุมชนมีการประกอบอาชีพวิธีการผลิตเพื่อการเลี้ยงตนเองได้ก่อน จึงค่อยขยายเป็นขั้นตอนต่อไป โดยมีกิจกรรมการทำอาชีพในภาคเกษตรกรรมหลายรูปแบบ เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร และทำกิจกรรมเสริมนอกภาคการเกษตร เช่น การไปหางานทำนอกภาคการเกษตร หรือ ชุมชนรวมกลุ่มกันจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มปลูกพืชยืนต้น และปลูกสมุนไพร หรือรวมกลุ่มเพื่อการเรียนรู้ศึกษาอาชีพในท้องถิ่นตนเองมีหอผ้า จักสาน ฟ้อนรำ ฯลฯ และการจัดประเภทของการประกอบอาชีพจากผลการวิจัยของประสพสุข ฤทธิเดช (2550) เรื่อง การปรับตัวของชุมชนชาวนาในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ พบว่า ชาวนาทุ่งกุลาร้องไห้มีการปรับตัวโดยการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรมในฤดูกาลผลิต ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ปลูกไม้ยูคาลิปตัสผสมผสานในแปลงนาข้าว และเลี้ยงสัตว์ มีการรวมกลุ่มกันผลิต เช่น กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ และอาชีพนอกฤดูกาลผลิต ได้แก่ อาชีพรับราชการ ลูกจ้าง ค้าขาย นายทุน ข้าราชการ ขายเป็นอาหาร การท่องเที่ยว ซึ่งอาชีพเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรมยังเป็นชาวนา เพราะชาวนาประกอบอาชีพทำนาปลูกข้าว และเป็นชาวนาในบางเวลา คือตามฤดูกาล

ปลูกข้าว หลังฤดูกาลปลูกข้าวจะเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพของตนเองตามฐานะของ
 ชวนารวย ป่านกลาง และยากจน โดยการถือครองพื้นที่ที่ทำกินเป็นตัวชี้วัดฐานะของชาวนา
 (ประสพสุข ฤทธิเดช.2550 : 160)

2. จุดมุ่งหมายหรือคุณค่าของสัมมาอาชีพ

จุดมุ่งหมายหรือคุณค่าของสัมมาอาชีพ หมายถึง สิ่งทั้งหลายที่เป็นประโยชน์
 ต่ออาชีพที่จะนำมา ซึ่งความสุขทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น และส่งเสริมคุณธรรมให้เจริญก้าวหน้า
 เป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะเป็นเครื่องกระตุ้น ดึงดูด สนับสนุนให้บุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติประกอบ
 อาชีพเกิดแรงจูงใจที่ดี เพราะเมื่อรู้เป้าหมายแล้วว่าสิ่งที่ดี ก็จะมีข้อยกขากที่จะประพฤติ
 ปฏิบัติ อยากล้มรสเป้าหมาย อันเป็นคุณค่าที่แท้จริงต่อไป

3. การประกอบอาชีพของคนในท้องถิ่น

ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศไทยมีอาชีพในภาคเกษตรกรรม อัมมาร สยามวาลา
 (ม.ป.ป.) ได้ทำการวิจัยเชิงคุณภาพเรื่อง "ชราภาพของภาคเกษตร อดีตและอนาคตของชนบท
 ไทย" ระบุว่า ในช่วงปี 2532-2541 แรงงานจากภาคเกษตรและจากชนบทได้เคลื่อนย้ายออกใน
 อัตราที่เร็วขึ้น โดยผู้ที่เคลื่อนย้ายออกส่วนใหญ่ เป็นคนหนุ่มสาวในวัย 15-34 ปี ซึ่งผู้ที่ย้ายไป
 จากวัยทำงานในภาคชนบทเหล่านี้ ไม่ได้ไปทำงานในเมืองแต่อย่างใดเลย แต่ที่ลดลงส่วนใหญ่
 เป็นเพราะไปเรียนหนังสือแต่ผู้ที่ย้ายออกจากภาคเกษตรในวัยหนุ่มสาวไม่ว่าด้วยสาเหตุใด
 มักจะไม่ค่อยกลับมาทำงานในภาคเกษตร ผลพวงของการเคลื่อนย้ายแรงงานทั้งหมดนี้คือ อายุ
 เฉลี่ยของแรงงานในภาคเกษตรได้ค่อย ๆ สูงขึ้น จากประมาณ 33 ปีในปี พ.ศ.2523 เป็น 40 ปี
 ในปี พ.ศ.2545 ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบการผลิตในภาคเกษตรคือ การขาดแคลนแรงงาน
 อย่างรุนแรง ทำให้เกษตรกรไทยในบางที่หันไปใช้แรงงานต่างประเทศแทน และใช้เครื่องจักรและ
 เทคโนโลยีเพื่อทดแทนการใช้แรงงาน สำหรับผลกระทบต่อเศรษฐกิจชนบท เมื่อชนบทไทยที่เคย
 เป็นศูนย์กลางการผลิตที่สำคัญของประเทศ แต่ในปัจจุบัน เมื่อมีเกษตรกรที่มีอายุมากขึ้น และไม่
 สามารถผลิตสินค้าเกษตรได้เพียงพอที่จะเลี้ยงตัวเองได้อย่างเต็มที่เหมือนเดิม แต่ต้องอาศัยเงินที่ส่ง
 มาจากลูกหลานที่ทำงานในเมืองส่วนหนึ่ง ชนบทไทยก็ลดบทบาทในการผลิตลง แต่มีการบริโภค
 มากขึ้น

คุณฉวี อายุวัฒน์ และพรเพ็ญ ปานคำ (2552) ได้ศึกษาการย้ายถิ่นและความอยู่ดีมีสุข
 ของครัวเรือนในชนบทที่สืบพบว่า ครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นมีสัดส่วนน้อยกว่าครัวเรือนที่มีสมาชิก
 เข้าไปทำงานในเมืองแบบเข้าไปเย็นกลับ ครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่มีขนาดครัวเรือน 4-6 คน
 และ ร้อยละ 20 เป็นครัวเรือนที่ฐานะดี เป็นเจ้าของที่ดินร้อยละ 78.9 และพบว่า ผู้ย้ายถิ่นทั้งชาย
 และหญิงกลุ่มอายุ 15-24 ปี มีสัดส่วนมากที่สุด ผู้ย้ายถิ่นชายย้ายไปกรุงเทพฯ เป็นสัดส่วน

มากกว่าผู้ย้ายถิ่นหญิงเล็กน้อย ผู้ย้ายถิ่นชายย้ายถิ่นด้วยเหตุผลด้านการทำงานมากกว่าเพศหญิงเล็กน้อย ครัวเรือน ได้รับเงินส่งกลับจากผู้ย้ายถิ่นหญิงมากกว่าผู้ย้ายถิ่นชาย ครัวเรือนย้ายถิ่นประเมินว่าตนเองไม่มีความสุขร้อยละ 34.2 และครัวเรือนที่มีเงินส่งกลับจากสมาชิกครัวเรือนที่ย้ายถิ่นประเมินว่ามีความสุขเป็นสัดส่วนสูงกว่าครัวเรือนที่ไม่ได้รับเงินส่งกลับมาจากสมาชิกที่ย้ายถิ่นคิดเป็นร้อยละ 60.9 และ 69.1 ตามลำดับ เมื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นพบว่า ฐานะของครัวเรือนผู้ย้ายถิ่นยากจนและจำนวนผู้ย้ายถิ่นในครัวเรือนจำแนกระดับความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนย้ายถิ่นได้ร้อยละ 90.7

จากรายงานการสำรวจประชากรของสำนักงานสถิติแห่งชาติในปี พ.ศ.2551 (2551) ประชากรไทยทั้งประเทศมีจำนวน 65,740,000 คน ประชากรในภาคอีสานมี 21,442,693 คน คิดเป็นร้อยละ 33.83 ในจำนวนนี้มีงานทำจำนวน 11,429,900 คน เพียงร้อยละ 52.20 ส่วนที่ว่างงานคิดเป็นร้อยละ 11.61 ส่วนที่เหลือเป็นผู้ที่ไม่อยู่ในกำลังงาน และเป็นผู้มีอายุต่ำกว่า 15 ปี รายได้ต่อเดือนของครอบครัวในภาคอีสานต่อเดือนมีจำนวน 12,995 บาท จำแนกเป็น ค่าจ้าง 3,872 บาท การทำธุรกิจ 2,349 บาท การทำเกษตร 1,574 บาท เงินที่ได้รับเป็นการช่วยเหลือ 2,144 บาท รายได้จากทรัพย์สิน 146 บาทและรายได้ไม่ประจำที่เป็นตัวเงิน 374 บาท

ค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในภาคอีสานต่อเดือนมีจำนวน 10,920 บาทเป็นค่าใช้จ่ายเฉลี่ยที่จำเป็นในการยังชีพ โดยยังไม่รวมค่าใช้จ่ายประเภทสะสมทุน เช่น ซื้อบ้าน ที่ดิน ค่าใช้จ่ายไม่เกี่ยวกับการอุปโภคบริโภคซึ่งมีจำนวน 1,218 บาท/เดือน จำนวนครัวเรือนที่เป็นหนี้สินในส่วนของภาคอีสานมีจำนวนสูงกว่าภาคอื่น ๆ (ร้อยละ 75.60) และสูงกว่าในระดับประเทศ (ร้อยละ 63) เมื่อจำแนกตามวัตถุประสงค์การเป็นหนี้ครัวเรือนภาคอีสานพบว่า เป็นหนี้ใช้จ่ายอุปโภคบริโภคสูงสุด (ร้อยละ 39.7) รองลงมาคือใช้ซื้อบ้าน/ที่ดิน (ร้อยละ 25.4) ใช้ทำเกษตร (ร้อยละ 18) ใช้ทำธุรกิจ (ร้อยละ 11.6) และใช้ในการศึกษา (ร้อยละ 2.8) สภาพที่ดินที่มีปัญหาต่อการใช้ประโยชน์ด้านเกษตรกรรมของไทยในปี พ.ศ.2549 เมื่อที่ทั้งหมด 36,797,046 ไร่ เป็นดินค่อนข้างเป็นทรายร้อยละ 6.23 ดินทรายจัดร้อยละ 16.54 ดินตื้นร้อยละ 47.75 ดินบนพื้นที่ลาดชันเชิงซ้อนร้อยละ 23.21 และพื้นที่อื่น ๆ ร้อยละ 6.27

แสวง รวยสูงเนิน. (2552 : 271) ได้สรุปปัญหาการประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมนั้น การทำนาเป็นอาชีพหลักที่สำคัญอาชีพหนึ่งที่ชาวไทยสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษซึ่งได้ใช้ภูมิปัญญาและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่ใช้เป็นสำคัญ แต่ในปัจจุบันการทำนาต่างประสบกับปัญหาต้นทุนสูง ไม่ว่าจะเป็นรถไถ ราคาน้ำมัน สารปราบศัตรูพืช แรงงาน และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ นอกจากจะใช้ต้นทุนสูงแล้วยังเสี่ยงต่อ การขาดทุน พ้อคำเคื่อง ภาษี และพ่อวิจิต บุญสูง เกษตรกรชาวอีสาน ผู้รับแนวคิดของท่าน มาชาโนน พุกโอะ เกษตรกรชาวญี่ปุ่น โดยได้ความคิดการทำนาคลุมฟางมาใช้ในการปฏิบัติจนได้ผลดี แต่ปัจจุบัน

ได้เปลี่ยนวิธีก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ เกษตรกรส่วนใหญ่ ไม่เห็นด้วยและไม่ปฏิบัติตามคำแนะนำ หรือวิธีการ แต่ปัจจุบันได้ผลดีมาจากเกษตรกรทั้งสองได้รับยกย่องเป็นปราชญ์ชาวบ้าน (แสวง รวยสูงเนิน และคณะ, 2552: 271) ปัญหาการพัฒนาการเกษตรที่เกิดขึ้นอาจสรุปได้เป็น 8 ประการดังนี้ 1) ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ในการเกษตรเสื่อมโทรม 2) ปัญหาการผลิตทางการเกษตรขึ้นอยู่กับพืชไม่กี่ชนิด 3) ปัญหาคุณภาพของผลผลิตเกษตรยังไม่ได้มาตรฐานหรือตรงตามความต้องการของตลาด 4) ปัญหาต้นทุนการผลิตสูง 5) ปัญหาความเสี่ยงภัยทางการผลิต 6) ปัญหาตลาดสินค้าการเกษตรยังไม่กระจาย 7) ปัญหาผลผลิตการเกษตรยังใช้ในประเทศน้อย และ 8) ปัญหาด้านสถาบันเกษตรกร

4. การพัฒนาอาชีพตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา และปริยานุช พิบูลสรวุฑ (2552 : 11-22) ได้นำเสนอ บทความ “ตามรอยพ่อ ชีวิตพอเพียง” ซึ่งเป็นบทความที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอโดยสังเขป ดังนี้

4.1 หลักคิดตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หลักคิด และแนวทางปฏิบัติตนของแต่ละบุคคล และองค์กร โดยค่านึงถึง 3 หลักการ ได้แก่

1) ความพอประมาณ หมายถึง การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เป็นทุนเดิมของตนเอง หรือในท้องถิ่นอย่างพอเหมาะพอควรกับศักยภาพของตนเอง สภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ตามความเป็นจริง รวมทั้งวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ก่อนที่จะแสวงหาทรัพยากร แหล่งทุน วัสดุคิบั หรือสิ่งของบริการต่าง ๆ จากภายนอก เป็นการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาจากภายในก่อน แล้วจึงค่อยขยายเชื่อมโยงกับภายนอกอย่างเป็นขั้นตอน

2) ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจดำเนินการต่าง ๆ อย่างมีเหตุผลบนพื้นฐานของความถูกต้อง ความเป็นจริง ตามหลักวิชาการ หลักกฎหมาย หลักศีลธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรม คำนึงที่ถึงงาม ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ ทั้งในระยะสั้น ระยะยาว ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และส่วนรวม อย่างรอบคอบ

3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับต่อผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ คือไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตที่ต้องประสบกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ตลอดเวลา สามารถปรับตัวและรับมือได้อย่างทันท่วงทีไม่ว่าจะเป็นด้าน วัสดุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม และนำมาซึ่งความต่อเนื่องของการพัฒนาในระยะยาว

ในขณะที่หลักเศรษฐศาสตร์หรือทฤษฎีการพัฒนาทั่วไป ให้ความสำคัญกับทุน (Capital) ทรัพยากรมนุษย์ (Labour) และเทคโนโลยี (Technology) ในการเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ต่อมาได้เพิ่มทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources) และต่อมาหลังจากที่

ธนาคารโลก ได้ให้ความสนใจพิเศษเรื่องทุนทางสังคม (Social capital) จึง ได้เพิ่ม ปัจจัยทางด้านสังคม เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบที่วงการพัฒนาให้ความสำคัญ

4.2 พัฒนาคุณภาพคนให้มีคุณธรรมกำกับความรู้ คือหัวใจของหลักพอเพียง การที่จะคิด พุด ทำ อย่างพอเพียงนั้น จำเป็นต้องใช้ความรู้ควบคู่กับการมีคุณธรรมใช้สติปัญญา โดยอาจสรุปได้ ดังนี้

1) เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วยการศึกษาคนให้มีความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบคอบ มีความรอบคอบ และความระมัดระวัง ความรู้ เป็นองค์ประกอบสำคัญในการตัดสินใจ อย่างถูกต้อง และเป็นประโยชน์ จึงต้องมีการแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา

2) เงื่อนไขคุณธรรม ที่ต้องเสริมสร้างให้เป็นพื้นฐานจิตใจของคนคือการตระหนักในคุณธรรม รู้ผิดชอบชั่วดี ซื่อสัตย์สุจริต เห็นคุณค่าของการแบ่งปัน ใช้สติปัญญาอย่างถูกต้องและเหมาะสม รอบคอบ และการกระทำคือ มีความขยัน อดทน ไม่โลภ รู้จักแบ่งปัน และรับผิดชอบในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การร่วมมือปรองดองกันในสังคม

สรุปได้ว่า หลักคิด และแนวทางปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งนำไปสู่การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบใน 4 ด้าน ได้แก่ วัตถุประสงค์ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม องค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน เป็นทั้งปัจจัยในกระบวนการผลิต และในขณะเดียวกันก็เป็นปัจจัยที่ได้รับผลกระทบผลิตนั้นด้วย คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาคือทั้งเป็นผู้กระทำ และได้รับผลของการกระทำ จะต้องคำนึงถึง 3 หลักการ ได้แก่ 1) ความพอประมาณ 2) ความมีเหตุผล และ 3) การมีภูมิคุ้มกันในตนเอง

การวิจัยครั้งนี้ใช้ผลการศึกษาเรื่องสัมมาอาชีวะ ให้ความหมายของสัมมาอาชีวะ หมายถึง การประกอบอาชีพของกลุ่มเกษตรกรบ้านกุดแคน ที่รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องการผลิตในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม ซึ่งมีลักษณะการผลิตด้านอาชีพ เกิดจากความสนใจระดับครัวเรือนและเกิดจากการรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรการผลิตระดับชุมชน และได้ใช้แนวคิดนี้เพื่อสร้างแบบสอบถามสภาพปัญหาการทำเกษตรกรรมของเกษตรกรและความต้องการสัมมาอาชีวะและการจัดการศึกษาจะมีลักษณะแบบใดเป็นข้อมูลวิจัยระยะที่ 1

การมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นผลที่เกิดจากความร่วมมือกันทั้งในระดับครอบครัว ชุมชนและองค์กร มีนักวิชาการได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วม ปรากฏรายละเอียดดังนี้

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม (Meaning of Participation)

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2542) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมใน 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ เช่น การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมถึงการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยที่โครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ

2.1) การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมือง โดยประชาชนหรือชุมชนเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2.2) การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาสู่ส่วนภูมิภาคเพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดการทรัพยากร โดยอยู่ในมาตรฐานเดียวกันและประชาชนสามารถตรวจสอบได้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้แก่ประชาชนเพื่อให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

นริทร์ชัย พัฒนพงศา (2546 : 6) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ของ บุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้บรรลุ จุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย หรือเข้าร่วม การตัดสินใจหรือเคยมาเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมี อิสรภาพ เสมอภาค มิใช่มีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยอย่างแท้จริงยิ่งขึ้นและ การเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการทุกคนจะได้รับประโยชน์เสมอหน้ากัน

สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ, สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ และทบวงมหาวิทยาลัย (2546 : 114) ได้ระบุว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่

ประชาชนหรือชุมชนสามารถเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจ ในการกำหนด นโยบายพัฒนา
ท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากบริการ รวมทั้งมีส่วนใน การควบคุม
ประเมินผลโครงการต่าง ๆ ของท้องถิ่น นอกจากนี้ยังได้ให้ความหมายของ การมีส่วนร่วมว่ามี
2 ลักษณะ คือ

1) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชน มี
ส่วนร่วมในการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสุด โครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การ
วางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การคิด
ตามประเมินผล รวมทั้งรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ

2) การมีส่วนร่วมทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) การส่งเสริมสิทธิและ
พลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือ ชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ
เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชนอันจะ
ก่อให้เกิดกระบวนการ และ(2) โครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่ง
ความสามารถของตนและได้รับ ผลประโยชน์จากการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนา
โดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชน มีบทบาทหลักโดยการกระจายอำนาจในการวางแผน จาก
ส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมใน
การกำหนดอนาคต ของตนเอง

2. ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

โกวิท พวงงาม (2545 : 8) ได้สรุปถึงการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชน ในการ
พัฒนา ควรจะมี 4 ขั้นตอน คือ

1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น กล่าวคือ
ถ้าหากชาวชนบทยังไม่สามารถทราบถึงปัญหาและเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหา ในท้องถิ่นของ
ตนเป็นอย่างดีแล้ว การดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อแก้ปัญหาของท้องถิ่นย่อม ไร้ประโยชน์ เพราะชาว
ชนบทจะไม่เข้าใจและมองไม่เห็นถึงความสำคัญของการ ดำเนินงานเหล่านั้น

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม เพราะการวางแผนดำเนินงาน เป็น
ขั้นตอนที่จะช่วยให้ชาวชนบทรู้จักวิธีการคิด การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล รู้จักการ นำเอาปัจจัย
ข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน

3) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน แม้ชาวชนบทส่วนใหญ่จะมี ฐานะ
ยากจน แต่ก็มีแรงงานของตนเองที่สามารถใช้เข้าร่วมได้ การร่วมลงทุนและปฏิบัติงาน จะทำให้
ชาวชนบทสามารถคิดค้นทุนดำเนินงานได้ด้วยตนเอง ทำให้ได้เรียนรู้การดำเนิน กิจกรรมอย่าง
ใกล้ชิด

4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ถ้าหากการติดตามงานและประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมแล้วชาวชนบทย่อมจะไม่ทราบด้วยตนเองว่างานที่ทำ ไปนั้นได้รับผลดี ได้รับประโยชน์หรือไม่อย่างไร การดำเนินกิจกรรมอย่างเดียวกันใน โอกาสต่อไป จึงอาจจะประสบความสำเร็จต่ำกว่าจากนี้สำนักมาตรฐานการศึกษา, สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ, กระทรวง ศึกษาธิการ, สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา และทบวงมหาวิทยาลัย(2545 : 116) ยังได้ กล่าวถึง การมีส่วนร่วมในขั้นตอนของการพัฒนา 5 ขั้น ดังนี้

1)ขั้นมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชนตลอดจนกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความ ต้องการ

2)ขั้นมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา โดยประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนด นโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงานตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่ใช้

3)ขั้นมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4)ขั้นการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

5) ขั้นการมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่าการพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2546 : 17) ได้กล่าวถึงระดับของการมีส่วนร่วมตาม หลักการทั่วไปว่าแบ่งเป็น 5 ระดับ คือ

1. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูล ของตน/ครอบครัว/ชุมชนของตน
2. การมีส่วนร่วมรับข้อมูลข่าวสาร
3. การมีส่วนร่วมตัดสินใจ โดยเฉพาะในโครงการที่ตนมีส่วนได้เสีย โดยแบ่งเป็น 3 กรณีแล้วแต่กิจกรรมของตนอยู่ในขั้นตอนใดต่อไปนี้
 - 3.1 คนมีน้ำหนักการตัดสินใจน้อยกว่าเจ้าของโครงการ
 - 3.2 คนมีน้ำหนักการตัดสินใจเท่ากับเจ้าของโครงการ
 - 3.3 คนมีน้ำหนักการตัดสินใจมากกว่าเจ้าของโครงการ
4. การมีส่วนร่วมทำ คือร่วมในขั้นตอนการดำเนินงานทั้งหมด
5. การมีส่วนร่วมสนับสนุน คืออาจไม่มีโอกาสร่วมทำ แต่มีส่วนร่วมช่วยเหลือ

ในด้านอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังได้มีการแบ่งระดับของการมีส่วนร่วมเป็นระดับของการมีส่วนร่วม ตามแนวทางพัฒนาชุมชน เป็นการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยได้ แบ่งไว้ ดังนี้

1. ร่วมค้นหาปัญหาของตนให้เห็นว่าสิ่งใดที่เป็นปัญหารากเหง้าของปัญหา
2. ร่วมค้นหาสิ่งที่จำเป็นของตนในปัจจุบันคืออะไร
 - 2.1 ร่วมคิดช่วยตนเองในการจัดลำดับปัญหา เพื่อจะแก้ไขสิ่งใดก่อนหลัง
 - 2.2 วางแผนแก้ไขปัญหาเป็นเรื่อง ๆ
 - 2.3 ร่วมระดมความคิด ถึงทางเลือกต่าง ๆ และเลือกทางเลือกที่เหมาะสมเพื่อ แก้ไขปัญหาที่วางแผนนั้น
 - 2.4 ร่วมพัฒนาเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้
 - 2.5 ร่วมดำเนินการแก้ไขปัญหานั้น ๆ
 - 2.6 ร่วมติดตามการดำเนินงานและประเมินผลการดำเนินงาน
 - 2.7 ร่วมรับผลประโยชน์/หรือร่วมเสียผลประโยชน์จากการดำเนินงาน
3. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

หลักการสำคัญของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนมี ดังนี้ (จิต นิลพานิช และ กุลชน ษนาพงศธร, 2532 : 362)

 1. หลักการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างทางราชการกับประชาชน โดย ยึดถือความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อหน่วยงานหรือต่อบุคคล
 2. หลักการจัดความขัดแย้ง ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์และความคิด จะมีอิทธิพลต่อการดำเนินงานพัฒนาเป็นอย่างมากเพราะจะทำให้งานหยุดชะงักและล้มเหลว
 3. หลักการสร้างอุดมการณ์และค่านิยมในด้านความขยัน ความอดทน การร่วมมือ การซื่อสัตย์ และการพึ่งตนเอง เพราะอุดมการณ์เป็นเรื่องจิตใจประชาชนให้ ร่วมสนับสนุนนโยบาย และเป้าหมายการดำเนินงาน และอาจก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจ ในการปฏิบัติงาน
 4. การให้การศึกษาอบรมอย่างต่อเนื่องเป็นการส่งเสริมให้คนมีความรู้ความคิด ของตนเอง ช่วยให้ประชาชนมั่นใจในตนเองมากขึ้น การให้การศึกษาอบรมโดยให้ ประชาชนมีโอกาสดลองคิด ปฏิบัติ จะช่วยให้ประชาชนสามารถคุ้มครองตนเองได้ รู้จักวิเคราะห์เห็นคุณค่าของงาน และนำไปสู่การเข้าร่วมในการพัฒนา
 5. หลักการทำงานเป็นทีม สามารถนำมาใช้ในการแสวงหาความร่วมมือในการพัฒนา

ได้

6. หลักการสร้างพลังชุมชน การรวมกลุ่มกันทำงานจะทำให้เกิดพลังในการ ทำงานและ ทำให้งานเกิดประสิทธิภาพ

อนึ่ง สำนักมาตรฐานการศึกษา, สำนักงานสภาพัฒนาการศึกษาระดับปริญญาตรี, กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา และทบวงมหาวิทยาลัย (2545 : 118) ได้ กล่าวถึงยุทธศาสตร์ในการ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 ประการคือ

1. การจัดการกระบวนการเรียนรู้ สามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

1.1 จัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ

1.2 จัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือจัดทัศนศึกษาระหว่างกลุ่มองค์กร ต่าง ๆ ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน

1.3 จัดอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ

1.4 ลงมือปฏิบัติจริง

1.5 ถ่ายถอดประสบการณ์และสรุปบทเรียนที่จะนำไปสู่การปรับปรุง กระบวนการ ทำงานที่เหมาะสม

2. การพัฒนาผู้นำเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความสามารถที่มี จะช่วยให้ สามารถริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมการ พัฒนาได้ ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

2.1 แลกเปลี่ยน เรียนระหว่างผู้นำทั้งภายในและภายนอกชุมชน

2.2 สนับสนุนการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และสนับสนุน ข้อมูล ข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง

2.3 แลกเปลี่ยนเรียนและดำเนินงานร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่องจะทำให้เกิด กระบวนการจัดการและจัดองค์กรร่วมกัน

4. ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมมี 5 ทฤษฎี ซึ่ง อคิน รพีพัฒน์ (อ้างถึงใน ยุพาพร รูปงาม, 2545 : 7-9) ได้สรุปไว้ดังนี้

1. ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion)

Maslow (อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์, 2527 : 7-8) กล่าวว่า การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การ ใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำ ซึ่งการ เกลี้ยกล่อมมี ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในการปฏิบัติงานและถ้าจะให้ เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อม

จะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะในเรื่อง ความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของ Maslow ที่เรียกว่าลำดับขั้น ความต้องการ (hierarchy of needs) คือความต้องการของคนจะเป็นไปตามลำดับจาก น้อยไปมาก มีทั้งหมด 5 ระดับ ดังนี้

1.1 ความต้องการทางด้านสรีระวิทยา (physiological needs) เป็นความต้องการ ขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (survival needs) ได้แก่ ความต้องการทางด้านอาหาร ยา เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ

1.2 ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (safety and security needs) ได้แก่ ความต้องการที่อยู่อาศัยอย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกาย หรือถูก ขโมยทรัพย์สิน หรือความมั่นคงในการทำงานและการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม

1.3 ความต้องการทางด้านสังคม (social needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

1.4 ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (self-esteem needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจ ความต้องการดีเด่น ในเรื่องหนึ่งที่จะให้ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการด้านนี้เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเองในเรื่องความสามารถ และความสำคัญของบุคคล

1.5 ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (self-actualization needs) เป็นความต้องการในระบบสูงสุด ที่อยากจะทำให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิด ของตนเองเพื่อจะพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ความต้องการนี้จึงเป็นความต้องการ พิเศษของบุคคลที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นแนวทางที่ดีที่สุด

2. ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Morale)

คนเรามีความต้องการทางกายและใจถ้าคนมีขวัญกำลังใจ ผลของการทำงานจะสูง ตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็ต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่าขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่าง ๆ นั่นเอง การจะสร้างขวัญให้ดีขึ้นต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาเรดเอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตามถ้าคนทำงานมีขวัญดีจะ เกิดสำนึกในความรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคล และขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเป็นไปได้ว่าขวัญของคนเรา โดยเฉพาะคนมีขวัญที่ดีย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นกัน

3. ทฤษฎีสร้างความรู้สึกราชาตินิยม (Nationalism)

ปัจจัยประการหนึ่งที่น่าสู่การมีส่วนร่วมคือ การสร้างความรู้สึกราชาตินิยมให้

เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศหรือ เน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ ส่วนรวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดี ผูกพันต่อ ท้องถิ่น

4. ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership)

การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคน จูงใจ ไปยังเป้าประสงค์โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (positive leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (dynamic leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงาน สร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (negative leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ย่อมจะนำไปสู่ การมีส่วนร่วมใน กิจกรรมต่าง ๆ ด้วยดีนั่นเอง

5. ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administration and Method)

การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือเป็นวิธีหนึ่งที่ยั่งยืนเพราะใช้ กฎหมาย ระเบียบ แบบแผน เป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตามผลของ ความร่วมมือยังไม่มียุทธวิธีใดที่ชัดเจนในเรื่องการใช้บริหาร เพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตาม ความสมัครใจอย่างตั้งใจไม่มีใครบังคับก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ ควบคุมเลยก็จะเป็นไป ตามนโยบายและความจำเป็นของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหาร เป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบาย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพิ่มความคาดหวังผลประโยชน์ (ยูพาพร รูปงาม, 2545 : 7-9)

สรุปการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมมีพฤติกรรมที่แสดงออกของการ ทำงานร่วมกันในด้านการร่วมค้นหาปัญหา ร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหา ร่วมวางแผนร่วม พัฒนา ร่วมชื่นชมและร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งพฤติกรรมของคนจะมาร่วมกันได้ต้องมีเครือข่ายของกลุ่มอื่น ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย คือ คนภายในชุมชนและภายนอกชุมชนได้ ทำงานกันเป็นทีม สำหรับเรื่องนี้ได้ใช้ประโยชน์ในงานวิจัยครั้งนี้ ได้ให้ความหมายนิยามศัพท์ การมีส่วนร่วม หมายถึง การสร้างเครือข่ายเพื่อการจัดการศึกษาสัมมาอาชีวะของกลุ่มเกษตรกร บ้านกุดแคน ที่มีภาครัฐ ประชาชน นักพัฒนา นักวิชาการ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัด กิจกรรมกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาเกษตรกรแกนนำ ซึ่งขั้นตอนการจัดกระบวนการ เรียนรู้และการพัฒนา จะมีขั้นตอนแบบใด ขึ้นอยู่กับสภาพจริงขององค์การการผลิตระดับ ครัวเรือน และระดับชุมชนร่วมมือกันค้นหาความต้องการจัดการศึกษาเรื่องสัมมาอาชีพ

การพึ่งตนเอง

การศึกษาเรื่องการพึ่งตนเองเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวัดความสามารถในการพึ่งตนเองได้ในชนบท ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นที่ศึกษา ดังนี้

1. ความหมายของการพึ่งตนเอง

ได้มีผู้ให้ความหมายของการพึ่งตนเอง (Self-Reliance) ไว้เป็นนัยต่าง ๆ ดังนี้ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2529 : 3) ให้ความหมายของการพึ่งตนเองว่า

1. เป็นความสามารถที่เป็นตัวของตัวเองในทางความคิด โดยมีทักษะการมองปัญหาต่าง ๆ การตัดสินใจด้วยตนเอง

2. ในการตัดสินใจดำเนินการโดยสถาบันของชุมชนหรือองค์กรชุมชนเพื่อประโยชน์ของชุมชนทั้งในด้านการแก้ปัญหาและในด้านการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน

3. เป็นการพึ่งตนเองที่ไม่นำไปสู่การพึ่งพาเป็นการพึ่งพาอาศัยกันอย่างรู้เท่าทัน

4. กรอบการมองจะต้องไม่มุ่งแข่งขันกันหรือ ไม่มุ่งครอบงำเหนือกว่าแต่เป็นการมุ่งสู่ความเป็นไทต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ประเวศ วะสี (2530 : 33 - 35) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ หรือเบญจขันธ์ของ ชุมชนในการพัฒนาชุมชน และสังคมที่พึงประสงค์ไว้ดังนี้

1. จิตใจที่เป็นธรรม หมายถึง จิตใจที่มีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่กลัวลำบาก ไม่โลภมาก มีสันโดษธรรม ไม่จ่ายฟุ่มเฟือย จะกำหนดแบบแผนการผลิต และทำให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ

2. แบบแผนการผลิต หมายถึง กำหนดแบบแผนการผลิต ให้เป็นแบบแผนการผลิตเพื่อตนเอง ใช้เอง ทำให้ต้องทำหลายอย่าง เป็นเกษตรกรรมแบบผสมผสาน ซึ่งทำให้มีกินมีใช้ครบและธรรมชาติแวดล้อมมีความสมดุล

3. ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม หมายถึง ความสมดุลที่เกิดขึ้น เพราะแบบแผนการผลิตที่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม และขึ้นอยู่กับจิตใจมนุษย์ที่ไม่โลภมาก และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้

4. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง เป็นระบบการผลิตแบบใช้เอง กินเอง ความสมดุลธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อมกับพฤติกรรมที่ไม่ฟุ่มเฟือย ทำให้เศรษฐกิจได้สมดุล พอกินพอใช้ ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้ จึงมีชีวิตที่สงบสุข มีเวลา และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

5. ชีวิตชุมชนและวัฒนธรรม หมายถึง ระบบชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้ชิดตัว มีอาหารการกินที่เหลือเฟือ มีเวลาที่จะช่วยเหลือกัน และเกิดการผลิตทาง

วัฒนธรรมของชุมชนจีน คือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีวัดเป็นสถาบันของชุมชนที่ช่วยพัฒนาจิตใจ เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา ทางศาสนาทางสุข ทางศิลปะและวัฒนธรรมเป็นสถานตั้งคณสงเคราะห์ และเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ

บัททอร์ อ่อนคำ (2530 : 5, อ้างถึงใน พัฒนาชุมชน,สำนักงาน. 2549 : 12) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง เป็นเรื่องสัมพันธ์กับองค์กรชุมชนอย่างชัดเจน การพึ่งตนเองไม่ได้หมายถึง คนๆ เดียว หรือกลุ่มเดียวจะพึ่งตนเองได้โดยสมบูรณ์ แต่ต้องพึ่งพาอาศัยกลุ่มอื่นๆ ด้วย มีองค์กรของประชาชนมาก แนวโน้มพึ่งตนเองก็มีมากขึ้น องค์กรชุมชนไม่จำเป็นต้องหมายถึง องค์กรทุติยภูมิ องค์กรปฐมภูมิอย่างครอบครัวก็มีมากขึ้น องค์กรชุมชนเหมือนกัน หมู่บ้านก็เป็นองค์กร เพราะมีการแบ่งงานแบ่งหน้าที่กฎเกณฑ์ร่วมกันเหมือนองค์กร คือมีเนื้อหาแต่รูปแบบไม่เหมือนบริษัท องค์กร ประชาชน จึงไม่ควรยึดติดในรูปแบบใครรูปแบบหนึ่งเอาเป็นเกณฑ์ตัดสิน แต่องค์กรย่อมเกิดได้และตายได้

สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2538 : 4 - 5, อ้างถึงใน สำนักงานพัฒนาชุมชน. 2549 : 7) ได้ทำการวิจัยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทเพื่อกำหนดกรอบความคิดว่าชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ จะต้องประกอบด้วยพึ่งตนเอง 5 ด้าน คือ

1. ด้านเทคโนโลยี (Technology : T) มีลักษณะเหมาะสมในสภาพชนบทซึ่งอาจรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน และเทคโนโลยีใหม่ ที่มีความทันสมัยหากแต่ควบคุมได้ และควรเป็นเทคโนโลยีที่ผ่านการวิจัย และพัฒนาภายในประเทศ
2. ด้านเศรษฐกิจ (Economic : E) อยู่ในลักษณะที่สามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการและขีดความสามารถการสนองความต้องการเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพัฒนาการต่อเนื่องมีประสิทธิภาพในการแข่งขันกับภายนอก สามารถในการออมและการลงทุนสามารถรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและการตลาด ตลอดจนมีการวางแผนสำหรับอนาคตด้วย
3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Resource : R) ควรมีอย่างอุดมสมบูรณ์ หรือสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีคุณภาพของระบบนิเวศน์ และอยู่ในสภาพที่สามารถฟื้นฟูได้
4. ด้านจิตใจ (Mental : M) คนในชุมชนควรมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเองมีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่พัฒนา มีความรู้ และความสามารถในการประยุกต์ มีคุณภาพ ลดละอบายมุขและมีความขยันหมั่นเพียร

5. ด้านสังคมวัฒนธรรม (Social : S) ชุมชนมีภาวะผู้นำดี การมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง รวมทั้งมีความรู้และข่าวสารที่เท่าทันโลกภายนอก

การพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้าน นี้ จะต้องมีกระบวนการสร้างขีดความสามารถของชุมชน (BAN) 3 ประการ คือ

1. การสร้างความสมดุลของสาระการพึ่งตนเอง (Balance : B) เป็นความสอดคล้องความกลมกลืนระหว่างเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจและสังคม วัฒนธรรม

2. การสร้างความสามารถในการจัดการ (Ability : A) เป็นการวิเคราะห์การวางแผนและการจัดระบบชุมชน โดยเฉพาะเรื่องสาระพึ่งตนเอง ทั้งนี้ชุมชนอาจขอความช่วยเหลือจาก ภายนอกเพื่อขอความคิดเห็นและการสนับสนุน

3. การสร้างเครือข่ายการทำงาน (Net-working : N) เป็นความสัมพันธ์ของชุมชนและองค์กรเครือข่ายให้ชุมชนมีพลังในการจัดการชุมชนเพื่อความสมดุลของการพึ่งตนเอง ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองนั้น ต้องมีจุดเน้นที่การสร้าง ความเข้มแข็งให้ชุมชน และมีความเข้มแข็งพอที่จะต่อสู้กับแรงกดดันที่มาจากภายนอกชุมชนได้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2542 : 68) กล่าวว่า การพึ่งตนเองประกอบไปด้วยปัจจัยที่สำคัญ 5 ด้านหรือ TERMS ซึ่งประกอบด้วย Technology Economic Resource Mental and Socio - Cultural มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยี (Technology Self - reliance: T) หมายถึงชุมชนสามารถประกอบอาชีพได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ หรือรวมถึงการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน การติดต่อค้าขาย หรือแม้แต่การประกอบอาชีพด้านการบริการซ่อมเครื่องจักร เทคโนโลยียังมีส่วนช่วยในการสื่อสารติดต่อกับภายนอกชุมชนทำให้ได้รับข่าวสารที่ดี รู้จักการประชาสัมพันธ์ การบริหาร โครงการ เทคโนโลยียังหมายถึงของสมัยใหม่และของดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เรียกว่าภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งในอดีตชนบทเป็นการพึ่งพาเทคโนโลยีของตนเองในลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดมาเป็นเวลานานทั้งด้านการประกอบอาชีพ เช่น การเพาะปลูก โดยใช้พืชพันธุ์ท้องถิ่นที่มีลักษณะพิเศษ ปุ๋ย ธรรมชาติทำการเกษตรแบบผสมผสาน การดูแลรักษาสุขภาพร่างกายของตนเอง ซึ่งเทคโนโลยีพื้นบ้านทั้งหลายต้องมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับเศรษฐกิจสังคม โดยไม่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2. การพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Self-reliance : E) หมายถึง ชุมชนสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจได้ด้วยตนเอง โดยที่ประชาชนในชุมชนมีอาชีพเลี้ยงตัวเองให้มีรายได้พอเพียง สามารถซื้ออาหารหรือปัจจัย 4 อย่างอื่นได้และยังอาจหมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนสามารถซื้อสิ่งของยารักษาโรคไปพบแพทย์เพื่อรับการรักษาพยาบาล การรักษาสุขภาพร่างกายให้แข็งแรง ซึ่งอุปการณ์การศึกษาเพื่อตนเองและบุตรหลานในการศึกษาเล่าเรียนพัฒนาให้มีความเฉลียวฉลาดเพิ่มมากขึ้น การประกอบอาชีพที่อยู่ในรูปแบบความพอดีพอเพียง ไม่เน้นผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุกำไรแต่เน้นที่การพึ่งตัวเองเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขมากกว่าการแข่งขัน

3. การพึ่งตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource Self-reliance : R) หมายถึง การพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ทรัพยากรธรรมชาติในที่นี้หมายถึง สิ่งใดๆ ที่มีอยู่ธรรมชาติในชุมชนหรือสามารถหาได้ เช่น ดิน น้ำ ป่า สัตว์บกและสัตว์น้ำ รวมทั้งแร่ธาตุต่าง ๆ ที่มีค่า และความสำคัญต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นและสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น หรือไม่ทำให้ธรรมชาติเสียความสมดุล เป็นการดำรงชีวิตอยู่บนพื้นฐานความคิดของการอยู่ร่วมกัน มองเห็นธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีความพอดีรวมถึง การยึดมั่นในประเพณีที่เอื้อต่อการอนุรักษ์และรักษาสีงแวดล้อมให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

4. การพึ่งพาตนเองทางด้านจิตใจ (Mental Self-reliance : M) หมายถึง ในชุมชนนั้นมีบุคคลที่มีจิตใจเข้มแข็ง และมั่นใจว่าจะช่วยตนเองพึ่งพาตนเองได้ และยังรู้จักพอ ไมโลภมากเกินไป หรืออยากได้อะไรเกินความสามารถของตน สามารถที่จะต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในการหาเลี้ยงชีพ หรือพัฒนาชีวิตให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นการที่บุคคลพึ่งตนเองได้ทางจิตใจแล้วยังจะเป็นรากฐานของการพึ่งตนเองด้านอื่น เช่น สังคม เศรษฐกิจและเทคโนโลยีอีกด้วย หรืออาจกล่าวได้ว่าการพึ่งตนเองทางด้านจิตใจเป็นแนวทางการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ซึ่งสนับสนุนให้คนมีคุณธรรม หรือใฝ่คุณธรรม อันจะก่อให้เกิดความเมตตากรุณาเอื้ออารีต่อกันให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันเกิดความร่วมมือร่วมใจในการแก้ไขปัญหาบนพื้นฐานของคุณธรรม

5. การพึ่งตนเองในทางสังคม วัฒนธรรม (Social-Culture Self-reliance: S) หมายถึง การให้ความสำคัญของประเพณีภายในท้องถิ่นเป็นหลักการรักษาสืบทอดประเพณีของท้องถิ่นจะมีผลต่อการสร้างจิตสำนึกให้เกิดความรักท้องถิ่น โดยมีประเพณีเป็นสิ่งเชื่อมโยงความเป็นปึกแผ่นของสังคมในภาคชนบทที่มีผลถึงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว

2. แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนกับการพึ่งตนเอง

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง (Self-Sufficient Economy)

ประเวศ วะสี (2541) ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจชุมชนไว้ด้วยกันหลายความหมาย ดังนี้

เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง หมายถึง การประกอบสัมมาอาชีพของชาวบ้านที่เน้นการร่วมมือกันในรูปกลุ่มกิจกรรมการเกษตร ต่อเนื่องการเกษตร และนอกภาคการเกษตรในระดับครัวเรือน เพื่อพอกินพอใช้ และกิจกรรมกลุ่มอาจขยายสู่ระดับชุมชนและสู่ภูมิภาคในอนาคต ในการนี้ได้เน้นจุดหมายเพื่อให้คนมีความสุขและชุมชนมีความเข้มแข็ง

เศรษฐกิจชุมชนหรือเศรษฐกิจพื้นฐาน หมายถึง เศรษฐกิจที่คำนึงถึงการทะนุบำรุงพื้นฐานของตัวให้เข้มแข็งทั้งทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจพื้นฐานของสังคมก็คือชุมชน

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง พอเพียงสำหรับทุกคน มีธรรมชาติ มีความรักพอเพียง มีปัญญาพอเพียง เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสมดุลจะเรียกว่า เศรษฐกิจสมดุลก็ได้ เมื่อสมดุลก็เป็นปกติ สบาย ไม่เจ็บไข้ ไม่วิกฤติ เศรษฐกิจพื้นฐานกับเศรษฐกิจชุมชนล้วนมุ่งไปสู่เศรษฐกิจพอเพียง

ข้อสำคัญ เมื่อพูดถึงเศรษฐกิจพื้นฐานต้องไม่มองเรื่องเศรษฐกิจแบบแยกส่วน แต่เป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนความเข้มแข็งของสังคมหรือชุมชน อาศัยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเครื่องมือพัฒนาเศรษฐกิจ เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นการบูรณาการ

จะเห็นได้ว่า เศรษฐกิจชุมชนทุกสาขาของชุมชนและหมู่บ้านนั้น ต้องดำเนินการอยู่บนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม คุ่มค่าและยั่งยืน เป็นการผลิตที่เลี้ยงชีวิตครอบครัวและชุมชนได้อย่างเพียงพอ ส่วนเกินแห่งผลผลิตจะเป็นเศรษฐกิจแห่งการแลกเปลี่ยน ซื้อขายหรือแปรรูปตามกำลังและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีลักษณะ 5 ประเภท ของเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่

1. เป็นเศรษฐกิจสำหรับคนทั้งหมด ไม่ใช่เศรษฐกิจที่สร้างความร่ำรวยให้คนส่วนน้อย แต่ทั้งคนส่วนใหญ่ให้ยากจน ช่องว่างทางเศรษฐกิจนำไปสู่ปัญหาทางสังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่ความไม่มั่นคง เศรษฐกิจสำหรับคนทั้งหมดเป็นการสร้างทุนและเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทุกชนิด

2. มีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน คือ ความเป็นกลุ่มก้อนหรือความเป็นชุมชน ทำให้กลุ่มมีศักยภาพสูงมากเพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความรัก มีการกระทำร่วมกันและมีการเรียนรู้ร่วมกัน

3. มีความเป็นบูรณาการ คือ ไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจโดด ๆ แต่เชื่อมโยงกับ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป

4. อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง เช่น การเกษตร หัตถกรรมไทย อุตสาหกรรม เกษตรผสมไร่ อาหารไทย การท่องเที่ยว เหล่านี้ล้วนอยู่บนพื้นฐานของ วัฒนธรรมไทย เป็นจุดแข็งของไทยที่คนอื่นไม่มี

5. การจัดการและนวัตกรรมต่าง ๆ เพื่อเติมความก้าวหน้าให้แก่เรื่องพื้นฐาน ทำให้มีพลวัตอย่างไม่หยุดนิ่ง

มงคล ด้านธานีทร (2541) ได้กล่าวว่า เศรษฐกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจ ชาติ ก็เหมือนกับเรื่องทางการเมือง การศึกษา การพัฒนา สังคมเกี่ยวข้องต้องมีความเข้าใจ และความมุ่งมั่นร่วมกันว่า การกระทำของเรานั้นก็เพื่อความรุ่งเรืองและความอยู่รอดปลอดภัย ของสังคมไทย และประชาชาติไทยทั้งหมด การพัฒนาเศรษฐกิจระดับล่าง คือชุมชนชนบท จะต้องมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจระดับบน คือ ประเทศและเศรษฐกิจชุมชนไม่ใช่ เรื่องใหม่สุดขีดแต่ประการใด แท้จริงคือ การทำงานเพื่อการดำรงชีพในแนวสัมมาอาชีพเพื่อ การอยู่ร่วมกันกับเพื่อนมนุษย์อื่นในหมู่บ้านนั่นเอง ดังนั้น ชาวบ้านที่สนใจจะรวมกลุ่มกันในการ ประกอบอาชีพ ดังนี้

1. ปลูกพืช เลี้ยงปศุสัตว์และสัตว์น้ำ รวมอยู่ในพื้นที่ผืนเดียวกัน
2. กิจกรรมการผลิตนอกภาคการเกษตร เช่น การแปรรูปข้าว ผลไม้ เป็น น้ำผลไม้และไวน์ผลไม้ การแปรรูปสมุนไพรเป็นสมุนไพรผลไม้ เป็นต้น
3. กิจกรรมการผลิตนอกภาคการเกษตร เช่น การรวมกันทำอูฐบล็อก การ ตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป เป็นต้น
4. กิจกรรมบริการ เช่น การบูรณะโบราณสถานในพื้นที่ร่วมกับผู้นำและ เจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับหารายได้เข้าหมู่บ้าน เป็นต้น

ซึ่งชาวบ้านอาจรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการ หรือใช้กลุ่มที่เป็นนิติบุคคลตัวอย่าง เช่น กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร มูลนิธิ หรือสมาคม เป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมที่กล่าว ไปแล้วหรือเขาอาจจะร่วมกับนักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่พัฒนาของรัฐ (เช่น พัฒนาการตำบล เกษตรตำบล) นักวิชาการ ซึ่งอาจเรียกรวมกันว่า พหุภาคี ในการแปรรูปผลิตหรือทำ การตลาด อีกทั้งอาจร่วมทุนกับพ่อค้าหรือนักอุตสาหกรรมทำการผลิตและแปรรูปเป็นสินค้า ตามที่ผู้บริโภคต้องการ การดำเนินการเศรษฐกิจ จะทำได้โดยรวมกลุ่มดังได้กล่าวแล้ว ทำการ ผลิต แปรรูป แลกเปลี่ยนสินค้า ค้าขายหรือบริการต่าง ๆ สิ่งที่ทำให้ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่ม ก็เนื่องจากว่าชาวบ้านมีระดับการทำมาหากินต่างกัน บ้างก็อยู่ที่ระดับพอมือพอกิน และบ้างก็อยู่

ที่ระดับการค้า ดังนั้นการรวมกลุ่มกันผลิต จึงอาจเป็นไปได้ด้วยความตั้งใจ เพื่อให้เกิดความพออยู่พอกิน เพื่อความพึงพอใจ เพื่อให้คุ้มกับการลงทุน และเพื่อกำไร และการรวมกลุ่มเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจนี้ ถือว่าเป็นการรวมตัวในระดับต่ำสุดของสังคม ดังนั้น การรวมกันทำงานก็เพื่อให้เกิดผลให้คนมีความสุข เมื่อต่างพึงพอใจแล้วก็จะทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง

3. แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ในส่วนราชการต่าง ๆ ในพื้นที่ชนบท มีกิจกรรมดำเนินการที่สำคัญ 9 กิจกรรมดังนี้ (กรมการปกครอง. 2541 : 61-64)

1. กิจกรรมเกษตรผสมผสาน เป็นกิจกรรมเบื้องต้นที่มุ่งให้ชาวบ้านยากจน ผู้ที่มีที่ดินขนาดเล็ก (โดยเฉลี่ยประมาณ 15 ไร่) สามารถใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยให้ชาวบ้านรู้จักการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองได้ ตามแนวทางทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง โดยภาครัฐต้องเข้าไปช่วยเหลือ สนับสนุน ให้เกษตรกรมีการจัดแปลงไร่นาให้เหมาะสม จัดให้มีสระน้ำในไร่นา และมีการบริหารที่ดินให้เกิดประสิทธิภาพและประหยัดที่สุด

2. กิจกรรมร้านค้าชุมชน เป็นกิจกรรมที่มุ่งรายได้เสริมให้แก่ชาวบ้าน โดยการจัดเป็นตลาดที่ให้ชาวบ้านนำผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ที่ได้ในชุมชน มาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน และเป็นตลาดที่ขายผลผลิตของชุมชนชนบท เพื่อนำไปสู่การติดต่อซื้อขายกันต่อไป ขณะเดียวกันเป็นเวทีการเรียนรู้ของชาวบ้านที่จะได้แลกเปลี่ยนแนวทางการผลิต รูปแบบ และพัฒนาคุณภาพเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนทางด้านวิชาการ ทักษะและประสบการณ์ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทางการผลิตต่อไป

3. กิจกรรมลานค้าชุมชน เป็นกิจกรรมที่มุ่งขยายผลผลิตของชุมชนและลดรายจ่ายให้กับชาวบ้าน โดยการรณรงค์ในด้านจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง และให้ชาวบ้านนำผลผลิตของตนเองมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในชุมชนและเครือข่ายร้านค้าในชุมชน สำหรับสินค้าที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน แต่หากต้องซื้อจากภาคธุรกิจ ก็ควรซื้อได้ในราคาถูก โดยการรวมกันซื้อจากบริษัทที่ผลิตโดยตรง และแสวงหาความรู้จากภาคธุรกิจที่ติดต่อกับค้าขายด้วย เป็นการดำเนินงานตามแนวทฤษฎีขั้นที่สองและสาม

4. กิจกรรมกลุ่มอาชีพ เป็นกิจกรรมที่พึ่งตนเองและการเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านควบคู่กันไป โดยการสร้างมูลค่าของผลผลิตด้วยการส่งเสริมให้มีการแปรรูปผลผลิตและผลิตภัณฑ์ของกลุ่มอาชีพในหมู่บ้าน ตำบลหรือพัฒนาคุณภาพการผลิตจากกลุ่มอาชีพที่มีอยู่บนพื้นฐานของศักยภาพของท้องถิ่น เช่น แรงงาน ทรัพยากรทุน และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาคราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน สนับสนุนด้วยการพัฒนาทักษะฝีมือ รูปแบบ คุณภาพ และ

สร้างเครือข่ายของกลุ่มอาชีพ และสร้างความเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มอาชีพกับเครือข่ายของร้านค้าชุมชนและลานค้าชุมชนกับภาคธุรกิจที่ต้องการผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์

5. การทำผังเครือข่ายขององค์กรชุมชน เป็นกิจกรรมที่จะสร้างระบบข้อมูลเกี่ยวกับองค์กรชุมชนที่มีอยู่ในชุมชนทั่วประเทศ เพื่อให้หน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคธุรกิจที่เกี่ยวข้องสามารถทราบถึงศักยภาพขององค์กรชุมชนหรือชุมชนได้ตามความเหมาะสม

6. การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกิจกรรมที่มุ่งพัฒนาแหล่งน้ำที่เพียงพอที่จะเป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคของชุมชน และเป็นแหล่งน้ำเพื่อการพึ่งตนเองทางการเกษตร ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำรองสำหรับเพิ่มเติมให้กับสระน้ำในไร่นาของเกษตรกรและเป็นการแก้ไขปัญหาก็แล้งในชนบท

7. ประชาคมอำเภอ เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้คนในองค์กรชุมชน (อำเภอ) ได้มาร่วมกันคิด ร่วมกันในการกำหนดเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาและร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ชาวบ้าน ชุมชน จะต้องเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งภาคราชการจะทำหน้าที่ให้การช่วยเหลือ สนับสนุนกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ริเริ่มขึ้น ช่วยประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เข้ามาส่งเสริม

8. ตั้งศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการเกษตร (One Stop Service) เป็นศูนย์กลางที่จัดให้บริการด้านการเกษตรแก่เกษตรกรทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านความรู้ เอกสาร แบบฟอร์ม การสนับสนุน การช่วยเหลือในการประกอบอาชีพการเกษตรในทุกประเภท ทั้งการปลูกพืช (ไร่นา สวน) เลี้ยงสัตว์ การประมง ตลอดจนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

9. แนวทางการดำเนินงานตามกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนเงินหมุนเวียนในชุมชน เป็นกิจกรรมที่มุ่งให้เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชน ให้สามารถช่วยเหลือกันในการออมเงินและการระดมทุนตามความสามารถและความสมัครใจของสมาชิกสำหรับเป็นเงินหมุนเวียนให้บริการแก่สมาชิกในชุมชนและ ณรงค์ เพชรประเสริฐ (2541 : 20) อธิบายลักษณะเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองนั้น เน้นให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ มีพออยู่พอกินและยังเป็นการกลับฟื้นคืนจิตวิญญาณมนุษย์สู่เศรษฐกิจที่แท้จริง อันประกอบไปด้วยมนุษย์กับธรรมชาติ ความสามารถในการพึ่งตนเองนั้น อย่างน้อยที่สุดชาวบ้านมีพออยู่พอกิน เมื่อเหลือจากการอุปโภคบริโภค จึงนำผลผลิตออกมาขายเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน วิธีนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นระบบผลิตหนึ่งครัวเรือนสองวิธีการผลิต วิธีการผลิตแรกแก้ปัญหาด้านการไม่พอกิน เมื่อแก้ไขได้แล้ว จึงเข้าสู่วิธีที่สอง คือ ผลิตออกมาขายเพื่อหารายได้ให้แก่ครัวเรือน ในสภาวะวิกฤติ หากทุกคนยังพอมีอาหารกินอิ่ม ปัญหาทางสังคมก็จะไม่รุนแรง ความขัดแย้ง

ในทางสังคมก็จะลดน้อยลงและถ้าหากมีผลผลิตมากพอที่จะขายก็จะบรรเทาภาวะวิกฤติได้มากขึ้น (ณรงค์ เพชรประเสริฐ, 2541 : 20)

สรุปผลการศึกษาเรื่องการพึ่งตนเอง การพึ่งตนเอง คือ การพึ่งตนเองได้และพึ่งพาอาศัยกลุ่มอื่น ๆ โดยองค์กรประชาชนและภาครัฐหนุนเสริมให้เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ด้วยจุดแข็งที่มีองค์กรชุมชนร่วมกันพัฒนา และการพึ่งตนเองมีด้วยกัน 5 ด้านคือ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ จิตใจ ทรัพยากร และสังคม ส่วนในด้านการพึ่งตนเองตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนกับการพึ่งตนเอง ต้องมีกระบวนการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนด้วยปัจจัยของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ พัฒนาด้านกายภาพ แหล่งน้ำ เงินทุน ส่งผลต่อการพัฒนาของกลุ่มองค์กรชุมชน เกิดกระบวนการเศรษฐกิจชุมชนมีการผลิตเพื่อการบริโภค การขาย การแปรรูป ทำให้พึ่งตนเองได้มีกำไรส่วนเกินไว้ใช้จ่ายและพัฒนาชุมชน และผลการศึกษาเรื่องการพึ่งตนเองได้ใช้ประโยชน์การวิจัยครั้งนี้ คือ การให้นิยามศัพท์เฉพาะ การพึ่งตนเอง หมายถึง การพึ่งตนเองและการพึ่งพาอาศัยกลุ่มอื่น ๆ ได้ในเรื่องการจัดการศึกษาสัมมาอาชีพ การเลี้ยงไก่พันธุ์ไข่ สมุนไพรอาหารเพื่อสุขภาพ และดนตรีพื้นบ้านไปกลางประยุกต์ของกลุ่มเกษตรกรบ้านกุดแคน และบ้านหินลาด โดยใช้แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองของ ประเวศ วะสี (2530 : 33-35) บัณฑิต อ่อนคำ (2530 : 5) สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (2538 : 4-5) และ สัตยญา สัตยญาวิวัฒน์ (2542 : 68) เป็นตัวชี้วัดการพึ่งตนเองในระดับครัวเรือนและระดับกลุ่มด้วยตัวชี้วัด TEMRS (เทคโนโลยี เศรษฐกิจ จิตใจ ทรัพยากร สังคม และวัฒนธรรม)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวกับการวิจัยเรื่องนี้ สรุปได้ดังนี้

1. งานวิจัยในประเทศ

ฉ่ำเดือน นามเทพ (2537) เข้าไปศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการศึกษานอกระบบกับกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนหนึ่งพบว่าการจัดการศึกษานอกระบบมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนนั้นน้อยมากเนื่องจาก (1) หน่วยงานที่จัดไม่เคยศึกษาความต้องการที่แท้จริงของชุมชน (2) ชุมชนไม่เคยได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในการประเมินผลการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบเหล่านั้นแม้แต่น้อย (3) การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบเกิดขึ้นตามความ "อยาก" ของหน่วยงานที่จัด (4) หน่วยงานที่จัดมองข้ามทรัพยากรบุคคล และผู้นำในชุมชน ไปโดยสิ้นเชิง

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2538) ได้เปรียบเทียบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียน สรุปได้ดังนี้

	ระบบโรงเรียน	ระบบการเรียนรู้ของชุมชน
องค์กร	o โรงเรียน	o องค์กรชุมชน
กลุ่มเป้าหมาย	o นักเรียน	o คนในชุมชนทั้งเด็ก ผู้ใหญ่
ผู้สอน	o ครู	o วิทยากรท้องถิ่น ปราชญ์ ชาวบ้าน
วิธีการจัดการ เรียน การสอน	o มีชั้นเรียน o เอาเนื้อหาวิชาที่สอนเป็น ตัวตั้ง	o ไม่มีชั้นเรียน o เอาปัญหาของชุมชนเป็นตัว ตั้ง
การวัดผล	o มีการสอบ	o ไม่มีการสอบ วัดผลด้วย ตัวเองว่า สามารถแก้ปัญหาได้หรือไม่
ระยะเวลา	o มีระยะเวลาเรียนจบ หลักสูตร แน่นอน	o ไม่มีระยะเวลาแน่นอน การ เรียนรู้ ไม่สิ้นสุด

อุทัย คุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 8-10) ได้กล่าวถึงลักษณะชุมชนเข้มแข็งในหนังสือระบบการศึกษากับชุมชน กรอบแนวคิดและข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยไว้ว่า ความเข้มแข็งในชุมชนเป็นสิ่งสำคัญที่ส่งผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ลักษณะของชุมชนเข้มแข็งคือ ชุมชนที่มีสภาพรวมกันเป็นปึกแผ่นอย่างแน่นแฟ้น สมาชิกของชุมชนมี ศักยภาพสูง สามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับสูง มีทุน แรงงาน มีการพึ่งพาอาศัยกัน และร่วมมือกันในกิจกรรมต่างๆ ทั้งของส่วนตัวและส่วนรวม

โสภณ สุภาพงษ์ (2541 : 18-19) กล่าวไว้ในหนังสือเศรษฐกิจพอเพียงกับชุมชน ชนบทว่า ระบบเศรษฐกิจชุมชนที่มีประชาชนในชุมชนช่วยคิดวางแผนและดำเนินการผลิตสินค้า โดยระดมพลังความสามารถด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ความรู้ ภูมิปัญญา ทุน และการบริหารจัดการมาแก้ไขปัญหาและเปลี่ยนแปลงชุมชนของตนให้เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้และดำเนินการธุรกิจกับชุมชนภายนอกได้โดยไม่เสียเปรียบ

อุดมศักดิ์ วงศ์พันธุ์ (2541 : ๗) ได้ศึกษาเรื่อง ศักยภาพของชุมชนชนบทในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ สรุปว่า การวิจัยเรื่อง ศักยภาพของชุมชนชนบทในการพึ่งตนเองด้าน

เศรษฐกิจ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากลไกและเงื่อนไขในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท และเพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนชนบทในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ

วิธีการศึกษาวิจัย ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธีผสมผสานกัน ได้แก่ การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกต และการศึกษาชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยทำการศึกษาในหมู่บ้านศรีคอนมูล หมู่ที่ 2 ตำบลแจ้ซ้อน อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาวิจัยสรุปได้ดังนี้

กลไกในการพึ่งตนเองพบว่ามีกลไก 3 ประการ ที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน ได้แก่ กลไกทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย เครือญาติ กลุ่มต่างๆ เพื่อนบ้าน ผู้นำ และกลไกทางวัฒนธรรมประกอบด้วยคุณค่าความเชื่อและภูมิปัญญาของชาวบ้านในด้านต่างๆ ที่ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ ประการสุดท้าย ได้แก่ กลไกทางการศึกษา ประกอบด้วย พ่อแม่ ผู้อาวุโส ครู และเพื่อน ที่ทำให้มีการสืบทอดและแลกเปลี่ยนความรู้ คุณค่า ความเชื่อ ในด้านการประกอบอาชีพและการรักษาพยาบาล ส่วนเงื่อนไขประกอบด้วย ความเป็นเครือญาติ ความเป็นเพื่อนบ้าน ความเชื่อในอาวุโส และการเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการพึ่งตนเอง

ชุมชนสามารถพึ่งตนเองในด้านเศรษฐกิจได้ในระดับหนึ่ง เช่น ในด้านการผลิต การรวมกลุ่มเพื่อระดมทุน มีการแลกเปลี่ยนแรงงาน และยังมีการนำเอาภูมิปัญญาที่มีอยู่มาใช้ในการผลิต การตลาด มีการสร้างตลาด สร้างเครือข่ายตลาด ตลอดจนสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับภายนอกได้ การบริโภคนภายในชุมชนนั้นในด้านอาหารสามารถผลิตได้อย่างพอเพียง และบางส่วนได้จากปารวมทั้งสมุนไพรในการรักษาโรค ชุมชนมีการนำเอาความรู้สมัยใหม่และภูมิปัญญาดั้งเดิมมาประยุกต์ให้เข้ากับสถานการณ์ได้อย่างเหมาะสม ทำให้มีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้เป็นอย่างดี

กรมการพัฒนาชุมชน (2544 : 27) กล่าวถึงเศรษฐกิจชุมชนไว้ในแผนยุทธศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองว่า เป็นกิจกรรมที่บุคคลหรือองค์กรชุมชน หรือเอกชนร่วมกิจการและช่วยกันดำเนินงานด้วยตนเองทั้งหมด หรือบางส่วนหรือการรับช่วงงานไปทำจากเอกชนหรือกลุ่มองค์กรอื่นและผู้คนในท้องถิ่นมีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และเทคโนโลยีที่เหมาะสมช่วยเหลือ การผลิต การตลาด พูน การจัดการร่วมกันในเรื่องเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การค้าขาย การบริการ การท่องเที่ยว การพัฒนาส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อมุ่งให้เกิดรายได้ส่งผลกระทบต่อคนในครอบครัวและชุมชน

สุขุม เมื่อมุล และคณะ (อ้างถึงใน กรมวิชาการ. 2546 : 20-21) ได้ทำการศึกษาเรื่องรายงานผลการศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาตามอรรถศาสตร์ การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา

สภาพการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยที่มีอยู่ในปัจจุบัน และเพื่อสำรวจแนวทางในการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยที่เป็นไปได้ รวมทั้งรวบรวมความคิดเห็นในประเด็นต่างๆ ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และเพื่อให้สามารถแก้ปัญหา และอุปสรรคต่างๆ ที่ยังคงเป็นอุปสรรคทั้งในเรื่อง โครงสร้างการจัด

การศึกษาและในการบริหารการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย โดยได้แบ่งการดำเนินการออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาเบื้องต้นเป็นการศึกษาโดยวิเคราะห์เอกสาร เพื่อศึกษาสภาพการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย และเพื่อรวบรวมข้อมูลสำหรับการกำหนดรูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย และเพื่อรวบรวมข้อมูลสำหรับการกำหนดรูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยที่เหมาะสมต่อไป ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดรูปแบบเป็นการนำผลที่ได้ในขั้นตอนที่ 1 มากำหนดทางเรื่องที่เป็นไปได้ โดยอาศัยเทคนิคการวิจัยเดลฟาย และขั้นตอนที่ 3 การประเมินรูปแบบที่ได้เป็นการตรวจสอบว่ารูปแบบที่ได้ในขั้นตอนที่ 2 เป็นรูปแบบที่เหมาะสม และเป็นไปได้หรือไม่เพียงใด การประเมินใช้วิธีการศึกษาภาคสนามและการประชุมกลุ่มสนใจ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพสามารถจำแนกประเภทของรูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยออกเป็น 10 ประเภท ได้แก่ 1) ห้องสมุด 2) พิพิธภัณฑ์ 3) สวนสัตว์ / สวนสาธารณะ 4) วนอุทยาน 5) สื่อสิ่งพิมพ์ 6) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ 7) การท่องเที่ยว/ทัศนศึกษา 8) สถานประกอบการ 9) ศาสนสถาน และ 10) ภูมิปัญญาพื้นบ้าน/วัฒนธรรมท้องถิ่น รูปแบบในการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยมีลักษณะดังนี้ 1) กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ ประชาชนทั่วไปไม่จำกัดเพศและวัย แต่ก็เน้นเป็นพิเศษที่กลุ่มด้อยโอกาสในการศึกษาในระบบโรงเรียน/นอกระบบโรงเรียน 2) ผู้จัดปัจจุบันขึ้นอยู่กับหน่วยงาน องค์กร บุคคล หรือกลุ่มบุคคล เป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดแต่รูปแบบที่ควรจะเน้นในเรื่องการมีส่วนร่วมจากหลายๆฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดส่วนทรัพยากรด้านอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องงบประมาณปัจจุบันในประเภทที่หน่วยงานของรัฐจะเป็นผู้รับผิดชอบ ค่าใช้จ่ายเกือบทั้งหมด แต่รูปแบบที่ควรจะเป็นเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกๆฝ่าย และมีหลากหลายรูปแบบ เช่น การตั้งกองทุน การมีกองทุน การมีกองทุนกู้ยืม โดยไม่คิดดอกเบี้ย หรือการเก็บภาษีท้องถิ่นเพื่อการศึกษาตามอัธยาศัยด้วย โดยมีรัฐบาลให้การอุดหนุน 3) แม้ว่าจะดำเนินการโดยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย แต่ก็ควรมีองค์กรหรือหน่วยงานหลักเป็นผู้รับผิดชอบในการจัด 4) หลักสูตรการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ปัจจุบันยังไม่มีหลักสูตรที่ชัดเจน แม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์ เป้าหมายของการดำเนินการ การติดตามประเมินผล ซึ่งเป็นคุณสมบัติของหลักสูตรแต่ยังมีความยืดหยุ่นและหลากหลาย การปฏิบัติรูปแบบที่เหมาะสม ควรมีการกำหนดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยจัดให้สอดคล้องสัมพันธ์กับการศึกษาในระบบ และให้สามารถเทียบโอนผลการเรียนกันได้ด้วย 5) การวัดและการ

ประเมินผลการจัดการศึกษาตามอรรถาธิบาย ปัจจุบันยังไม่มี หรือมีบ้างก็ไม่เป็นระบบที่ชัดเจนที่เหมาะสมควรมีระบบการวัดและประเมินผลที่ชัดเจนขึ้นแต่ก็ควรเป็นวิธีที่ไม่เคร่งครัดมาก เช่น การสังเกตดูความพอใจ ความสนใจ และการนำไปปฏิบัติจริง แต่ต้องสามารถเทียบโอนผลการเรียน ซึ่งอาจเป็นรูปแบบโครงการ (Project design) หรือแฟ้มสะสมงาน (portfolio)

6) การประกันคุณภาพและการตรวจสอบมาตรฐานการจัดการศึกษาตามอรรถาธิบาย ปัจจุบันยังไม่มีรูปแบบการตรวจสอบ แต่รูปแบบที่เหมาะสมควรจะต้องมีระบบตรวจสอบที่หลากหลายแต่ต้องมีมาตรฐานเดียวกัน มีการกำหนดรายละเอียด การเทียบโอน และกำหนดคุณลักษณะของผู้ที่จะสำเร็จการศึกษาไว้ด้วย 7) ทุกหน่วยงานควรร่วมมือพัฒนาทรัพยากรบุคคล โดยจัดการศึกษาตามอรรถาธิบายให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน 8) รายได้ส่วนหนึ่งของหน่วยงานควรจัดไว้เพื่อการจัดการศึกษาตามอรรถาธิบาย 9) ควรกำหนดคุณลักษณะของผู้สำเร็จในหลักสูตรการศึกษาในระบบเพื่อให้สำเร็จการศึกษาสามารถเรียนรู้ได้ตามอรรถาธิบายต่อไป

สนิท ผัดเวียง (2546 : ง) ได้กล่าวถึงปัญหาและอุปสรรคในการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองขององค์การบริหารส่วนตำบล เขตอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ ว่า การศึกษาวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคในการส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่ใช้แนวทางเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองขององค์การบริหารส่วนตำบล ตลอดจนเพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของประธานกรรมการบริหาร กรรมการบริหาร สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และตัวแทนประชาชน ต่อการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง กลุ่มประชาชนเป้าหมาย 5 กลุ่ม ที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ ประธานกรรมการบริหาร กรรมการบริหาร สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และตัวแทนประชาชนในเขตอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 300 คน ข้อมูลปฐมภูมิและ ทูติภูมิจัดเก็บโดยแบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์

ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. ปัญหาและอุปสรรคในการส่งเสริมให้ประชาชนใช้แนวทางเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองขององค์การบริหารส่วนตำบล

ผู้นำชุมชน มีความรู้ ความเข้าใจ เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองไม่มากนัก ส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจอยู่ในระดับปานกลาง อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลต่อความสามารถในการนำเอาแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง ไปประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน และถ่ายทอดความรู้ให้ประชาชนนำไปปฏิบัติ

องค์การบริหารส่วนตำบล ส่วนใหญ่ยังมี แผนงาน/โครงการ ตามแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองน้อยมาก ขาดการสนับสนุนงบประมาณในด้านนี้ นอกจากนี้ยังพบว่าขาด

บุคลากรที่มีความรู้ความเข้าใจในการส่งเสริมและสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง ให้แก่ประชาชน ตลอดจนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ราชการส่วนกลางและภูมิภาค มีกิจกรรมส่งเสริม/สนับสนุน แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองน้อย นอกจากนี้กลไกการบริหารในปัจจุบันยังไม่เอื้ออำนวยให้องค์การบริหารส่วนตำบลเกิดการดำเนินงานที่คล่องตัว มีประสิทธิภาพในการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองเท่าที่ควร

2. ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้นำชุมชนที่มีผลต่อ ความรู้ ความเข้าใจเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง พบว่า ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้นำชุมชนนั้นไม่สามารถสรุปได้ว่ามีความสัมพันธ์กับความรู้ความเข้าใจ เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองของผู้นำชุมชน เนื่องจากในการศึกษาพบว่า ปัจจัยด้าน เพศ อาชีพและรายได้ มีความสัมพันธ์กับความรู้ความเข้าใจเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง แต่ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้นำชุมชนด้านอายุ การศึกษา และตำแหน่ง ไม่มี ความสัมพันธ์กับความรู้ ความเข้าใจเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง

ข้อเสนอแนะ

ควรรณรงค์ส่งเสริมให้เกิดความรู้ความเข้าใจในปรัชญาและประโยชน์ของแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเองให้กับผู้นำชุมชน เพื่อให้เห็นความสำคัญเกิดการนำแนวคิดไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมเหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชนที่อยู่อาศัย องค์กรบริหารส่วนตำบลต้องแสดงบทบาทและศักยภาพที่มีอยู่ให้เต็มประสิทธิภาพในด้านการส่งเสริมและสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง รัฐบาล โดยราชการบริหารส่วนกลางและส่วนภูมิภาคต้องส่งเสริมศักยภาพของชุมชนและเพิ่มความคล่องตัวในการบริหารงานให้แก่องค์กรบริหารส่วนตำบลเพื่อนำไปสู่ความเข้มแข็งมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน

สรุปจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เป็นการมุ่งพัฒนาในเรื่องการประกอบสัมมาชีพในชุมชนที่เน้นการร่วมมือกันในกลุ่มกิจกรรมการเกษตรและนอกภาคการเกษตร โดยคำนึงถึงการทะนุบำรุงพื้นฐานของตนเองให้เข้มแข็ง ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนความเข้มแข็งของสังคม หรือชุมชน อาศัยความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นการบูรณาการ โดยเอาคนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และการพัฒนา

2. งานวิจัยต่างประเทศ

เพนแลนด์ (Penland. 1979 : 80) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การเรียนรู้ด้วยตนเองของ คนอเมริกัน โดยใช้แบบสอบถามว่า “ทำไมคนอเมริกันจึงชอบเรียนเอง ทั้งๆ ที่มีการเปิดสอน

วิชาต่างๆ มากมายในแต่ละปี” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า เป็นเพราะ 1) อยากกำหนด เวลาเรียนด้วยตนเอง 2) อยากใช้รูปแบบการเรียนด้วยตนเอง 3) อยากให้รูปแบบการเรียนรู้ยืดหยุ่นและง่ายต่อการเปลี่ยนแปลง 4) อยากวางรูปแบบการเรียนรู้ด้วยตนเอง 5) ขาดความรู้เกี่ยวกับวิชาที่เปิด 6) อยากได้ผลที่รวดเร็ว 7) ไม่ชอบสภาพห้องเรียนที่มีครู 8) มีความยากลำบากในการเดินทาง

ไมเคิล โรบินสัน (Michale Robinson. 1992 : 746) ได้ทำการวิจัย ความเชื่อมโยง ระหว่างการศึกษาและการพัฒนาชุมชน ผลการวิจัยพบว่า ในการจัดการศึกษาควรเปิดโอกาส ให้ท้องถิ่นปราชญ์ท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา เพื่อที่จะ แก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพการณ์จริง

จอห์น แมคเคย์ วิสคอม (John Mackay Wisdom. 1995 : 288) ได้ทำการวิจัยการ แสดงดนตรีพื้นบ้านของเมืองโนวา สกอตตา ผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้าน ในเมืองโนวา สกอตตา มีความซาบซึ้งและภูมิใจในภูมิปัญญาด้านดนตรีของตนเอง และพยายาม ที่จะสืบทอดความรู้ให้แก่ลูกหลานโดยวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ปฏิบัติคือการ ไปอยู่ร่วมกับปราชญ์ ชาวบ้าน

ฮาซานเนน (Hakanern. 1975) ได้ทำการวิจัยและสำรวจความคิดเห็นของผู้ปกครองและ กลุ่มนักวิชาการเกี่ยวกับการติดต่อสื่อสารระหว่าง โรงเรียนกับชุมชน ในรัฐเซาท์คาโกต้า ผลการวิจัยพบว่า ผู้ปกครองยังไม่ได้รับความรู้ความเข้าใจที่เพียงพอเกี่ยวกับความเป็นไปของ โรงเรียน และได้เสนอแนะให้มีการติดต่อสื่อสารระหว่าง โรงเรียนกับชุมชนให้มากขึ้น และยัง พบว่าขาดข้อมูลข่าวสารการติดต่อภายในชุมชน โรงเรียนจึงขาดความสัมพันธ์กับชุมชน

เลียวนาต สตีเวน ทอย (Leonard Steven Toy. 1951) บัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัย โคลราโด ได้ทำการศึกษาถึงการพัฒนาแผนการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนในโรงเรียน ข้อเสนอในการวิจัยครั้งนี้ได้เสนอไว้ว่า ในการที่จะวางแผนเพื่อสร้างความสัมพันธ์ กับชุมชน ของโรงเรียนในชนบทนั้นควรจะมีการพัฒนาการทางด้านนโยบายและกฎต่างๆ ให้มีการวิจัย ปรับปรุงในส่วนที่ยังบกพร่องอยู่ กำหนดจุดมุ่งหมาย เป้าหมายให้ชัดเจน สร้างความสัมพันธ์ ทั้งภายในและภายนอก จัดให้มีการประชาสัมพันธ์ที่ดี การทำให้เกิดความไว้วางใจ ความ กระตือรือร้นในการทำงาน และจัดให้มีการประเมินผลในการดำเนินงานด้วย

ปาร์คเกอร์ เซอร์รี่ คิง (Parker Sherry King. 1984) บัณฑิตศึกษาของมหาวิทยาลัย โคลัมเบีย ได้ทำการศึกษาเรื่องโรงเรียนในฐานะเป็นชุมชนและสร้างความสัมพันธ์ของ สิ่งแวดล้อมในโรงเรียน ซึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงให้เห็นว่าผู้บริหารสามารถลดความแตกแยก ของชุมชนได้ ด้วยการสร้างความสัมพันธ์ตามวิธีการประชาธิปไตย โดยให้เกิดความรู้สึกว่า

โรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ผลการวิจัยของบุคคลอื่นที่ได้วิจัยไว้แล้ว 3 คน ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ถ้าหากให้บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างกฎจะทำให้เขามีความรู้สึกว่าต้องรักษากฎนั้นไว้ ถ้าให้เขามีโอกาสเข้าร่วมจะมีการปฏิบัติตามกฎมากขึ้น และถ้าบุคคลได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจเขาจะเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับการ

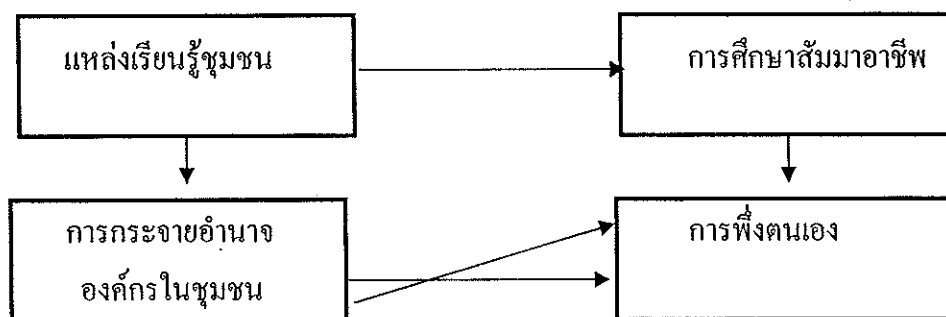
ดำเนินงานของโรงเรียน ความแตกแยกจะน้อยลงตามอรรถาธิบายที่สำคัญ ได้แก่ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ สวนสัตว์/สวนสาธารณะ วนอุทยาน สื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ การท่องเที่ยว/ทัศนศึกษา สถานประกอบการ ศาสนาสถาน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน วัฒนธรรมท้องถิ่น และสำหรับภูมิปัญญาชาวบ้านที่นำมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรการศึกษาท้องถิ่นมากที่สุด คือ ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี คติความคิด ความเชื่อ คติ คำคม สุภาษิต คำพังเพย กลุ่มการประกอบอาชีพท้องถิ่น เทคโนโลยีชาวบ้าน ส่วนวิธีการในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ ส่วนใหญ่ใช้วิธีเชิญปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นช่างเทคนิค หรือช่างฝีมือมาเป็นวิทยากร ส่วนกระบวนการถ่ายทอดความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านได้แก่ การบอกเล่าในลักษณะการอธิบาย แนะนำ โดยการสาธิตในลักษณะการแสดงให้ดู และการฝึกปฏิบัติ

สรุปผลการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในต่างประเทศกลุ่มเป้าหมายของการจัดการศึกษาตามอรรถาธิบาย ได้แก่ ประชาชนทั่วไปไม่จำกัดเพศและวัย แต่ก็นั้นเป็นพิเศษที่กลุ่มค้อยโอกาสในการศึกษาในระบบโรงเรียน/นอกระบบโรงเรียน และผู้จัดการศึกษาปัจจุบันขึ้นอยู่กับหน่วยงาน องค์กร บุคคล หรือกลุ่มบุคคล ที่เป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดแต่ละรูปแบบ ซึ่งควรจะเน้นในเรื่องการมีส่วนร่วมจากหลายฝ่าย แต่ก็ควรมีองค์กรหรือหน่วยงานหลักเป็นผู้รับผิดชอบในการจัด ส่วนหลักสูตรการจัดการศึกษาตามอรรถาธิบายนั้น ปัจจุบันยังไม่ มีหลักสูตรที่ชัดเจน แม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์ เป้าหมายของการดำเนินการการติดตาม ประเมินผล ซึ่งเป็นคุณสมบัติของหลักสูตรแต่ยังมีความยืดหยุ่นและหลากหลาย ควรมีการกำหนดให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยจัดให้สอดคล้องหรือสัมพันธ์กับการศึกษาในระบบ และให้สามารถเทียบโอนผลการเรียนได้ด้วย การวัดและการประเมินผลการศึกษาตามอรรถาธิบาย ปัจจุบันยังไม่มีหรือมีบ้างก็ไม่เป็นระบบที่ชัดเจนที่เหมาะสม ควรมีระบบการวัดและประเมินผลที่ชัดเจนขึ้นแต่ก็ควรเป็นวิธีที่ไม่เคร่งครัดมาก เช่น การสังเกตดูความพอใจ ความสนใจ และการนำไปปฏิบัติจริง

กรอบแนวคิดในการวิจัย

“โครงการแหล่งเรียนรู้ชุมชน จัดการศึกษาสัมมาอาชีพแบบมีส่วนร่วมโดยองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองของกลุ่มเกษตรกรบ้านกุดแคน ตำบลหนองโน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม” เป็นโครงการจัดการศึกษาสัมมาอาชีพของกลุ่มเกษตรกร โดยเข้าร่วมโครงการร่วมมือกันจัดการเรียนรู้ โดยยึดผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ด้วยแนวคิดแบบมีส่วนร่วม (โกวิท พวงงาม, 2545 และนรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2546) แนวคิดสัมมาอาชีพ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544 ประสพสุข ฤทธิเดช, 2550 และแสวง รวยสูงเนิน, 2552) แนวคิดพึ่งตนเอง (สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2538 สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2542 : 68 และ มงคล ด้านธานินทร์, 2541) และแนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบและการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538 และอุดม วงศ์พันธ์, 2541 : ๗) โดยการมีส่วนร่วมของภาครัฐ ประชาชน ปราชญ์ชุมชน นักวิชาการ และนักพัฒนา และบูรณาการกับทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกันบนฐานของการกระจายอำนาจโดยใช้แหล่งเรียนรู้ชุมชนเป็นตัวตั้งให้เกิดความเข้มแข็งจากฐานรากด้วยความร่วมมือขององค์กรในชุมชนและพึ่งพาอาศัยกลุ่มอื่น ๆ เข้ามาร่วมวิเคราะห์ปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมติดตามประเมินผล ร่วมชื่นชมและร่วมรับผลประโยชน์ที่จะให้อิสระ ยึดหยุ่นและความคล่องตัวกับสมาชิกในโครงการบนความหลากหลายขององค์กรในชุมชน เข้ามาช่วยหนุนเสริมการจัดการศึกษาสัมมาอาชีพโดยใช้แหล่งเรียนรู้ของชุมชนเป็นองค์กรกลาง ดังภาพกรอบแนวคิดในการวิจัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
 RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY
 แนวคิดแหล่งเรียนรู้ชุมชนจัดการศึกษาสัมมาอาชีพแบบมีส่วนร่วมโดยองค์กรชุมชนเพื่อ
 การพึ่งตนเองของกลุ่มเกษตรกร

องค์กรชุมชนตามกรอบแนวคิดการวิจัยจะประกอบด้วย องค์กรผู้ปกครอง เด็ก เยาวชน ประชาชน ปราชญ์ชุมชน อสม. และ อบต. ที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการเป็นกลุ่ม เกษตรกร และสถาบันการศึกษา นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ องค์กรเอกชน และองค์กรอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ซึ่งทุกองค์กรมีสิทธิและอิสระในการจัดการศึกษาที่เชื่อมโยงกันได้ทั้ง การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัยและการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้ ผู้เรียนจากกลุ่มเกษตรกรได้เรียนรู้อย่างมีความสุขเต็มตามศักยภาพ รู้ท้องถิ่น รู้รากเหง้า รู้ ประวัติศาสตร์ รู้อาชีพบรรพบุรุษ รู้วิชาชีพ เพิ่มเติม เพื่อเป็นพลเมือง พลโลกที่ดี มีปัญญา สัมมาอาชีพ มีคุณธรรมสร้างสันติสุข นำชุมชนไปสู่ความสงบสุข เกิดชุมชนพึ่งตนเองใน ระดับครัวเรือนและระดับกลุ่มการผลิต โดยพึ่งตนเองเรื่องเทคโนโลยี เศรษฐกิจ จิตใจ ทรัพยากรและสังคมวัฒนธรรม มีหลักสูตรสัมมาอาชีพของตนเองในด้านการประกอบอาชีพ ดังแผนภาพ

บุคคล องค์กร ชุมชน และสังคม สนับสนุนการเรียนรู้ของผู้เรียน

